

BUZA JÁNOS

A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században

(Nagykőrös 1622—1682)

Mintegy négy évtizeddel ezelőtt — szoros összefüggésben a folyamatban volt ausztriai ártörténeti kutatásokkal — látott napvilágot az a tanulmány, amely az osztrák pénzpólitika alakulását a XVI. század első negyedétől II. József uralkodásának végéig tekintette át, s többek között a tallér és a dukát árfolyamát is közölte.¹ A két világháború közötti időszakban hasonló természetű munka Magyarországon nem született, csak a felszabadulást követően jelentek meg Horváth Tibor Antal² — szinte példátlan szorgalommal összegyűjtött anyagára épülő, inkább baráti buzdítástól inspirált — közleményei, amelyek a magyar aranyforint és a tallér értékváltozását kísérték figyelemmel három évszázadon át. E két köz- és helytörténeti szempontból egyaránt nélkülözhetetlen munka egyike a magyarországi ár- és bértörténeti kutatások előtt álló feladatokat és lehetőségeket számbavevő gazdaságtörténeti tanulmányban³ az úttörő műnek kijáró méltatásban, jogos elismerésben részesült, s ily módon került be a történeti-szakmai köztudatba.

Horváth Tibor Antal második közleményével egyidőben publikálta Štefan Kazimir minden igényt kielégítő tanulmányát,⁴ amelyben az 1526—1711 közötti periódusban tette beható elemzés tárgyává a pénzértékviszonyokat. Gazdagon dokumentált munkája Nagyszombat, Pozsony, Besztercebánya, Igló, Lőcse és Bártfa levéltári anyagára épült, közlési módja révén lehetővé vált, hogy a tallér és az aranyforint árfolyamát egyidejűleg több helyi piacon tekinthessék át a kutatók.

A pénzforgalom és a pénzértékviszonyok változását hazai vonatkozásban a XIII. század végétől a XVIII. század közepéig Huszár Lajos elemezte.⁵ Tanul-

¹ Rudolf Geyer: Zur österreichischen Münzpolitik 1524—1790. Numismatische Zeitschrift, 1933. 73—108.

² Horváth Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490—1700 között. Numizmatikai Közöny (a továbbiakban NK.) 1959—1960. 33—50); valamint: A tallér értékváltozásai 1542—1700 között. NK. 1963—1964. 25—50 (a továbbiakban: Horváth: A tallér értékváltozásai . . .).

³ N. Kiss István: Az ár- és bértörténet kérdése Magyarországon 1550—1650 között. Történelmi Szemle, 1963. 156 (a továbbiakban: N. Kiss: Az ár- és bértörténet . . .). Az aranyforint területenként eltérő árfolyamára, illetve az eltérésekből adódó torzulások kiküszöbölésére törekedve többek között Horváth Tibor Antal munkájára is utal: Zimányi Vera—Harald Prickler: Konjunktúra és depresszió a XVI—XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek alapján; kitekintés a XVIII. századra. Agrártörténeti Szemle, 1974. 89.

⁴ Štefan Kazimir: Vývoj realnej hodnoty drobných strieborných minci na Slovensku v rokoch 1526—1711. Numismatický zborník VIII (1964) 171—216 (a továbbiakban: Kazimir: Vývoj realnej hodnoty . . .).

⁵ Huszár Lajos: Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban. Századok, 1971. 1150—1184, illetve Különnyomat, Bp. 1972 (a továbbiakban: Huszár: Pénzforgalom . . .).

mánya — túlmenően azon, hogy hosszú távon vizsgálta Sopron város pénzforgalmát — módszertani szempontból is igen jelentős, nyereségül szolgál mind a numizmatika, mind a gazdaságtörténet művelői számára.

E vázlatos és rövid kitekintés csupán azokra a legfontosabb tanulmányokra korlátozódott, amelyeket az anyaggyűjtés lezárását követően a legtöbb haszonnal forgathattam.

Jelen tanulmányban megkísérlem a tallér és az aranyforint dénárban kifejezett árfolyamának bemutatását 1622—1682 között Magyarország török uralom alatti területén; munkám mellékterméke 1965-ben megkezdett ártörténeti anyaggyűjtésemnek,⁶ amikor is Nagykőrös mezőváros számadáskönyveinek alapján feladatul kaptam a gabonaneműek és az élőállatok — ezen belül elsősorban a szarvasmarha — árviszonyainak tanulmányozását.

Nagykőrösre azért esett a választás, mert e település főbírói számadáskönyvei viszonylag épségben, s a török fennhatóság alá került helységek közül kivételesen nagy számban maradtak az utókorra. Kiaknázásuk korán kezdetét vette, megjelenésének idején kiemelkedően gondos és szakszerű okmánytárat állított össze belőlük Szilády Áron és Szilágyi Sándor,⁷ s az azóta eltelt több mint egy évszázad alatt, egyéb forrásanyagok felhasználásával olyan nagyszabású, a török uralomról alkotott országos tabló megrajzolását is nagybar befolyásoló monográfiák alapjául szolgáltak, mint amilyeneket Salamon Ferenc⁸ és Majlát Jolán⁹ írt, hogy csak a legjelentősebbeket említssem. Nagykőrös számadáskönyveinek ismertetésére a szakirodalom már számos lépést tett,¹⁰ s a mezőváros bevételének, illetve különböző kiadásainak tekintélyes hányadát Szilády Áron és Szilágyi Sándor már idézett okmánytára közölte. Nevezett kutatók az 1661. év főbírói számadáskönyvét teljes egészében közzétették, s rövid szemelvényt mutattak be ugyanezen esztendő adókönyveiből¹¹ is. Ez utóbbiak nem képeznek külön köteteket, a főbírói számadásokkal együtt integráns részei a városi számadáskönyveknek, s többnyire a városi alkalmazottak bérjegyzéke és a kiadásokat kezdő „Török rendre fizetett költség” között található. Kiemelésüket azért tartottam szükségesnek, mert felhasználásuk nélkül a pénzügyviszonyok megállapítása terén alig juthattam volna előbbre annál, mint ami Szilády—Szilágyi hivatkozott okmánytárának mutatóiban már amúgyis megtalálható.¹²

A tallér és az arany árfolyamának megállapításakor, ahol erre szükség volt, és ahol lehetőség nyílt rá, igyekeztem olyan adatokat gyűjteni, amelyek egy-egy

⁶ Ártörténeti anyaggyűjtő munkám kezdetén, 1965-ben, nélkülözhetetlenül fontos módszertani segítséget kaptam Zimányi Verától, melyért ez alkalommal is köszönetet mondok. Köszönettel tartozom továbbá Huszár Lajosnak, aki több alkalommal is meghallgatott, s számos fontos szempontra hívta fel figyelmemet. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának munkatársai, személy szerint elsősorban Gedai István, ugyancsak segítőkészen működtek közre gyűjtőmunkám során. A MNM. Éremlelet-jegyzékeinek átnézésében és az anyag egy részének ki-gyűjtésében Sárosi Mária vett részt gondos munkával. Közvetlen munkatársaim nem egy bíráló észrevétele is hozzájárult e tanulmány megformálásához. Fogadják mindnyájan őszinte köszönetemet.

⁷ Szilády Áron—Szilágyi Sándor: Okmánytár a török hódoltság történetéhez Magyarországon. Pest. 1863. I—II (a továbbiakban: Okmánytár).

⁸ Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában (második, javított kiadás). Bp. 1886 (a továbbiakban: Salamon).

⁹ Majlát Jolán: Egy alföldi cíviss-város kialakulása. Bp. 1943 (a továbbiakban: Majlát).

¹⁰ Okmánytár I. XXVI—XXIX. Majlát: 139. Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I. Bp., Tankönyvkiadó. 1970. 518—519.

¹¹ Okmánytár ... I. 271—303, illetve 271—273.

¹² Okmánytár ... I. 451., II. 455.

adásvételi aktus kapcsán kerültek rögzítésre. Erre a városi vásárlások nyújtottak példaanyagot, 1639. „Négy ártányokat vettünk ide a város házához, 6 talléron bokrot, F. 19 d. 20.”¹³ mivel a sertés párját vették 6 tallérért, ebben az összefüggésben 12 tallér 19 forint 20 dénárral egyenlő, azaz 1 tallérra 160 dénárt számítottak. Az ehhez hasonló adatok azonban meglehetősen ritkák, gyakrabban szolgáltatóknak fogódzót azok a feljegyzések, amelyek adók, bérleti díjak befizetéséről tanúskodnak a „török rendre” vagy „magyar pártra menő” költségek között. Pusztabérlet címén 1634-ben „Karátul Amhat Iszphahiának . . . 40 tallért f. 64” fizettek¹⁴, ez az adat is 160 dénáros tallérárfolyamról tanúskodik. Hasonló módon állapítottam meg a tallér árfolyamát 1650-ig több esetben, mert más megközelítési lehetőség csak elvétve akadt, s most már utólagos öngigazolásként elmondható, hogy mivel 1634-től az 1660-as évek második feléig a tallér és az arany árfolyama nem mutat hullámzást, ez az eljárás az említett időszakban elfogadható. Az 1660-as évek második fele azonban a tallér árfolyamának emelkedését jelzi, s ezért ettől kezdődően szükségessé vált az adókönyvek részletes vizsgálata, melynek során az egyes adózók neve alatt olvasható befizetések, illetve hátralékok összegének figyelembevételével került sor az árfolyam megállapítására.

1668-ban Budai Péter — másokhoz hasonlóan — több részletben rötta le évi adókötelezettségét, korábbi befizetéseit mellőzve, tartozott még:¹⁵

„Rest. for. 11. d. 60.

Adott	3 Tall
Róka ára	ft. 1 d. 20
Adott	ft. 2 —

„Rest. for. 2. d. 40.”

Az 1 forint 20 dénár értékben számított rókabőr, a 2 forint készpénz és a még mindig fennálló 2 forint 40 dénár restancia összege 5 forint 60 dénár, ez utóbbit levonva az eredeti hátralék összegéből, 6 forint a különbözet, azaz a közbülső 3 talléros befizetést ennyiben fogadták el, megállapítható tehát, hogy 1668-ban 1 tallér 200 dénárral volt egyenlő.¹⁶ Az 1668. esztendő Nagykőrösön fordulópont a tallér árfolyamában, ugyanis az idézett 200 dénáros tallér-érték mellett még a 160 dénáros árfolyamra is van példa, „Daroczi Jánostól vettünk tíz fertály zabot és öt negyedét fél-fél talléréval facit fl. 9”.¹⁷ Ahhoz, hogy jelen esetben a kép világos legyen, tudnunk kell, hogy Nagykőrösön a gabona mérésére szolgáló fertály nem volt egyenlő a negyeddel, hanem 1 fertály 4 negyedből állt.¹⁸ A vásárolt zab mennyisége ilymódon 45 negyed, ára pedig 9 forint, tehát 1 negyed 20 dénárba került. Négy negyed, vagyis egy fertály, így 80 dénárral, azaz az eredetiben adott egységár szerint — fél tallérral — egyenlő, tehát igazoltnak tekinthető, hogy 1 tallért 160 dénárban fogadtak el. Ha azonban a már többször citált okmánytárban néz utána az olvasó a tallér árfolyamának, akkor ott 150 dénárt

¹³ Nagykőrös számadáskönyvei 1639. 182. Országos Levéltár, filmtár 3411. tekercs. (a továbbiakban: Szk. . . . év . . . . oldal. OL. . . . tekeresszám)

¹⁴ Szk. 1634. 34. OL. 3410. Vö. Okmánytár . . . I. 33.

¹⁵ Szk. 1668. 97. OL. 3415.

¹⁶ Ugyanígy, s egyben az arany 400 dénáros árfolyamát is tükrözi: „Nagy Ferenc, Rest. flor. 6 d. 55. Adott 1 Arany, . . . 1 Tall., . . . 34 den, . . . 21 den. Satis.” Szk. 1668. 72. OL. 3415.

¹⁷ Szk. 1668. 109. OL. 3415.

¹⁸ *Buza János*: Fertály szavunk XVI—XVII. századi jelentéstörténetéhez. Magyar Nyelv, 1974. 80—84.

is talál,¹⁹ amelyet a szerkesztők az 1668. évi dézsmabérlé²⁰ lefizetése alapján számítottak: „15 junii Árendánkért. . . fizettünk aranyul 216 1/2 t. 25. d. pro fl. 325. Apadott el rajta 108 ft.”²¹ Eltekintve attól, hogy a tényleges fizetőeszköz ismeretlen mennyiségű aranyforint volt, amelyet 216,5 tallérban és 25 dénárban tudtak be Nógrádban — ugyanis a befizetés ott történt²² —, csak akkor jön ki 150 dénáros tallérérték, ha a 108 forint veszteséget figyelmen kívül hagyjuk. Miről is volt szó tulajdonképpen? Nógrádban a váci püspökségnek járó dézsmaváltást fizették be, ennek összege 1642-től 325 forintra emelkedett,²³ s ezt Nagykőrös előjárói rendszerint 216,5 tallérral egyenlítették ki, mely összeget az árendátorok továbbküldték Nagyszombatba, ahol a püspök tartózkodott, és ott valóban 150 dénáron számították a tallért,²⁴ tehát a befizetés az „Apadott el rajta 108 ft.” megábrázolás nélkül nagykőrösi tallérárfolyamra vonatkoztatva csak helytelenül értelmezhető. A veszteség figyelembevételével viszont 216,5 tallér egyenlő 325 forinttal, s ebben az összefüggésben 1 tallérra szintén 200 dénár jut, ami megegyezik az 1668. évi első példával (ld. fentebb Budai Péter adóbefizetését), s azt bizonyítja, hogy a tallért Nagykőrösön ekkor már többnyire 200 dénárban számították.

A nógrádi árenda kapcsán szükséges azonban nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a *pénzértékviszonyok megállapításánál a hely és időpont figyelembevétele elengedhetetlenül fontos*, egy adott helység forrásai — jelen esetben Nagykőrösé — nemcsak a lokális árfolyamokról tudósítanak, s éppen ezért félreértésekre adhatnak alkalmat, a hibalehetőség csökkentésére törekedve akkor járunk el helyesen, ha több, helyi piaci példa — elsősorban adásvételi aktusok, különböző fizetési megállapodások — alapján törekszünk a kurzusok rekonstruálására.

Időben továbbhaladva 1672-ből Baracsi Balázs adófizetése nyomán „Marha számra fl. 5 d. 38,5 facit 2 tall. d. 98”²⁵ megállapítható, hogy a tallér árfolyama 220 dénárra emelkedett, de ugyanebben az évben ettől eltérő kurzusra is van példa:²⁶

„Király Jánosné

R. fél tall. d. 96

Adott 1 tall.

Resolvendo d. 24”

interpretálva az idézetet fél tallér és 120 dénár (az adóhátralékban szereplő 96 valamint a visszajáró 24 dénár összege) 1 tallérral egyenlő, azaz a tallér árfolyama ez esetben már 240 dénárra szökött fel, s ezzel elérte azt a szintet, amely az 1682. évet is magába foglalóan a későbbiekben Nagykőrösön állandónak tekinthető.

Az idézettekhez hasonló példák felvonultatása természetesen lehetséges lenne, de terjedelmi okokból legyen szabad ettől eltekinteni. A tallér és az arany dénárban kifejezett árfolyamát bemutató táblázat lábjegyzete az ellenőrzést lehetővé teszi, magyarázatul itt csupán azt kívánom megjegyezni, hogy gyűjtő-

¹⁹ Okmánytár . . . I. 451.

²⁰ A dézsmabérlétre, árendára ld. *Majlát*: 102.

²¹ Okmánytár . . . I. 372.

²² Ezt *Szűlady—Szűlgyi* is félreérthetetlenül jelzi. I. 372, illetve vö. Szk. 1668. 143. OL. 3415.

²³ Okmánytár . . . I. 99, ill. 435.

²⁴ *Kazimir*: Výchvoj realnej hodnoty . . . 190. *Horváth*: A tallér értékváltozásai . . . 42—46.

²⁵ Szk. 1671. 17. OL. 3416.

²⁶ Uo. 29.

munkám kezdetén kizárólag az eredeti levéltári forrásokból merítettem példáimat, ezért első helyen mindig a számadáskönyvek jelzetét adom meg (céduláimat azonban a későbbiekben összevettem Szilády—Szilágyi Okmánytárával, így adataim egy része — mint a jegyzetekből ez kitűnik — e könnyebben elérhető forráskiadvány révén is kontrolálható).

1. sz. táblázat

A tallér és az aranyforint árfolyama dénárban²⁷

Év	Tallér	Dénár	Arany	Dénár	Megjegyzés
	Megnevezés		Megnevezés		
1598—1600		105		170,178	Kecskemét Buda
1622		106,25		—	
1626		105		—	
1630		135		250	
	gréci	150		—	
1631		135		—	
	gréci	150		—	
1632	császár	150		—	
1634	császár	160		—	
	gréci	170		—	
1635		170		300	
		—		320	
1636		160		300	
	császár	160		—	
	gréci	170		—	
1637		160		—	
1638		160		—	
	gréci	165		—	
	gréci	170		—	

²⁷ A tallér és az arany árfolyamának táblázatos közlési módja eltér *Horváth Tibor Antal* gyakorlatától. Minden egyes adat — sőt a gyakran teljesen azonos példák — idézetszerű közlését nem tartottam indokoltnak, mert jelen esetben az árfolyamtáblázat egy helyi piac, jellemben azonos, levéltári forrásanyagára épül. A tallérok megnevezése nem betűhű és nem tükrözi az alakváltozatokat, ez utóbbiakon belül a stájer tallérok megnevezése a lesokszínűbb; amit részben a helyesírás kialakulatlansága is motivált. A tallér árfolyamára: 1598—1600. Kecskemét. *Szabó Kálmán*: Pénzürtékviszonyok kecskeméti tanácsi jegyzőkönyvekből. NK. 1963—1964. 91. 1622. Buda. Okmánytár . . . I. 10. *OL. 3410*. Szk. 1626. 81; Szk. 1630. 14. Okmánytár . . . I. 21—22; Szk. 1632. 96. 143; Szk. 1634. 94. Okmánytár . . . I. 33; Szk. 1635. 82; Szk. 1636. 29, 38, 40, 99, 100, 103, 112. *OL. 3411*. Szk. 1637. 98, 100; Szk. 1638. 10, 75, 102, 104, Okmánytár . . . I. 62; Szk. 1639. 178, 182, 185, 221; Szk. 1640. 170, 173, 182, 187, 194, 293; *OL. 3412*. Szk. 1642. 301; Szk. 1643. 86, 159, 172. Okmánytár . . . I. 112, 113, Szk. 1644. 210; Szk. 1647. 178; 1648. Okmánytár I. 150. *OL. 3413*. Szk. 1650. 188; Szk. 1651. 13. *OL. 3414*. Szk. 1653. 123; Szk. 1656. 96, 165; Szk. 1657. 26; Szk. 1658. 69; *OL. 3415*. Szk. 1661. 11, 101, 167; Szk. 1663. 57; Szk. 1668. 72, 97, 109; Szk. 1669. 66, 88, 93; *OL. 3416*. Szk. 1671. 70; Szk. 1672. 26, 27; Szk. 1676. 92, 108; Szk. 1678. 29, 214. Okmánytár II. 60. (28 portára fizettek Füleken 144 tallért, s ezt 288 forintban fogadták el Füleken! — Nagykőrösön viszont 345 forint 60 dénár. A tallér árfolyama Füleken 200, Nagykőrösön 240 dénár volt.) Szk. 1679. 185; Szk. 1680. 59. *OL. 3417*. Szk. 1682. 56. *OL. 3425*. Szk. 1641. 110, 219; Szk. 1660. 31, 53, 94. *Az aranyforint árfolyamára: OL. 3410*. Szk. 1630. 43, 113; Szk. 1635. 34, 66; Szk. 1636. 69, 82; *OL. 3411*. Szk. 1639. 162; Szk. 1640. 72, 134, 182; Szk. 1642. 206, Okmánytár I. 206. *OL. 3412*. Szk. 1644. 32, 60, 70, 118, 161, Okmánytár I. 106—107. Szk. 1645. 57. *OL. 3413*. Szk. 1649. 222; Szk. 1650. 89; Szk. 1651. 189. *OL. 3414*. Szk. 1653. 111. *OL. 3415*. Szk. 1661. 19; Szk. 1668. 72; Szk. 1669. 16, 32. *OL. 3416*. Szk. 1681. 134.

1. sz. táblázat folytatása

Év	Tallér	Dénár	Arany	Dénár	Megjegyzés
	Megnevezés		Megnevezés		
1639		160			
	gréci	170	magyar	300	
1640		135,3	magyar	300	
	hiányos	156		325	
	ón	160		—	
	császár	160		—	
	gréci	170		—	
1641	gréci	160		—	
		161,88			Budai summa befizetés
	gréci	170		—	
1642	császár	150		300	
1643		150		—	
1644	gréci	160	magyar	300	
		—		350	
1645		—		130	
1647		160		—	
1649		—		320	
1650		160		320	
1651		160		320	
1653		160		320	
1656		160		—	
1657		160		—	
1658		160		—	
1660	oroszlános	150		—	
		160		—	
1661		160		320	
1663		160		—	
1668		160		400	
		200		—	
1669		200		400	
		—		450	
1671	kis fehér	220		—	
		240		—	
1672		240		—	
1676		240		—	
		260		—	
1678		240		—	
1679		240		—	
1680		240		—	
1681		—		450	

Áttekintve a táblázatot először a tallérok megnevezéséhez szükséges megjegyzéseket fűzni. A számadáskönyvekben a legtöbb tallér- említés mindennemű megjegyzés nélküli. Szilády—Szilágyi forráskiadványa több változatot említ,²⁸ mint amennyi a táblázatban található, tehát teljesebb, közülük azonban többnek az árfolyama megállapíthatatlan, szerepeltetésük éppen ezért itt nem indokolt.

A tallérok megnevezése két csoportra osztható, az elsőbe azok tartoznak, amelyeknél az éremkép, illetve a körirat alapján eredetükre utal a jelző, ide

²⁸ Ld. a 11. sz. jegyzetet.

számítható a „császár”, azaz imperiális, a grazi vagyis stájer és végül az orosz-lános, azaz a holland (vagy annak mintájára vert) tallér.²⁹

A második csoportba sorolhatjuk azokat a megnevezéseket, amelyek a tallér állapotára, méretére, illetve színére vonatkoznak: hiányos, kis fehér és óntallér.

Az egyes csoportokon belül mindegyik megnevezés eltérő árfolyamú tallérra utal, az időrendiséget is figyelembevéve azt láthatjuk, hogy egy és ugyanazon megnevezésű tallért dénárértéke is mutathat változást. A császártallér 1632-ben és 1642-ben 150 dénárral egyenlő, e két időpont között azonban mindig 160 dénár, a grazi tallért 1630—1641 között 150—170 dénárban számították, de 160 dénárban is járt, sőt arra is van példa, hogy egy éven belül 165, illetve 170 dénárban fogadták el (1638). Megjegyzendő, hogy a császár illetve a grazi tallér árfolyama között, ha egyazon évben mindkettő meghatározható, 10 dénár különbség mutatkozik az utóbbi javára. A stájer tallérok 10 dénáros árszíja minden valószínűség szerint helyi, illetve specifikus jelenség volt, nemcsak azért tekinthető annak, mert Budán a török³⁰ csupán 160 dénárban fogadta el 1634-ben, hanem azért is, mert a következő évben, amikor a nagykörösiek Szegeden nagyobb mennyiségben vásároltak bort, a harmincadon és a szállítási költségen kívül a tallérvesztéséget is megemlítették, amire minden jel szerint azért került sor, mert a szállítmányért stájer tallérral fizettek.³¹ Horváth Tibor Antal már rámutatott arra, hogy a XVII. században kedvelt pénznem volt a stájer tallér, amellyel „... bőr és ökör árába...” fizettek,³² nyilvánvaló, hogy a marhakereskedelemben igencsak érdekelt nagykörösiek is ezért tartották többre az egyéb talléroknál, csupán jelzésszerűen említendő, hogy az orosz-lános tallér árfolyama 10 dénárral kevesebb 1660-ban az ekkor átlagosnak tekinthető 160 dénáros kurzusnál (erre a tallértípusra később még visszatérek). Az 1640-ben előforduló hiányos tallér nyilván kopott vagy törött volt, ez tükröződik 156 dénáros kurzusában. Az óntallér árfolyamkülönbség terén nem mutat eltérést az imperiális tallértől, nevét illetően a szakirodalom sem nyújt támpontot.

Végül a „kis fehér” tallér nevéből, amely az átlagosnál kisebb méretére, s kevésbé szürkés színére utal, arra lehet következtetni, hogy e megnevezés mögött a francia tallér, az 1641-től vert „écu blanc” rejtőzik. A számadáskönyvekben 1671-ben tűnik fel, s volt rá példa, hogy nem is fogadták el szívesen; Rigó János adózó³³ neve alatt olvasható, hogy „Adott 4 tall. kettei fehér lévén. R. f. l d. 18. Visszaadtuk a 2 fejt néki, másikat adott. R. d. 78.” vagyis a két fehér tallér kicserélése révén Rigó János 40 dénárral mérsékelte tartozását, tehát a fehér tallérok a közforgalomban 20 dénárral értek kevesebbet az átlagosnál. Mindebből persze még nem következik, hogy a kis fehér tallér a francia tallérral azonos. Hipotézisünk alapját részben az képezi, hogy a MNM. Éremtárában megnezett tallérveretek között levő francia tallérok valóban kiugróan fehérek a többiekéhez képest, s átmérőjük is szemmel láthatóan kisebb az egyéb egész talléroknál. (A méretkülönbséget a képmelléklet 1—3. sz. felvételei is tükrözik.)

²⁹ A tallérok megnevezésére ld. *Horváth: A tallér értékváltozásai...* 26, *Horváth Tibor Antal: Régi magyar pénznevek* NK. 1953—1954. 13—21, *Huszár Lajos: Habsburg-házi királyok pénzei 1526—1657.* Corpus Nummorum Hungariae III./1 Bp. 1975. 49. (A továbbiakban: *Huszár: CNH. III/1*).

³⁰ „Lajostul az Nazur béknek fizettünk 100 graeci tallért ezön vesztöttünk 10 forintot = = 170 Ft.” Okmánytár... I. 33.

³¹ Szk. 1635. 153—156. OL. 3410.

³² *Horváth Tibor Antal: Régi magyar pénznevek.* NK. 1953—1954. 16.

³³ Szk. 1671. 70. OL. 3416.

Ahhoz, hogy e szoros értelemben vett felszínes megközelítésnél mélyebbre tekinthessünk, vessünk egy pillantást a különböző tallérok nyers-, illetve szín-súlyára, azaz tényleges ezüsttartalmára:³⁴

2. sz. táblázat
A tallér nyers- és szín-súlya

Megnevezés ill. terület	Időszak	Nyerssúly g	Szín-súly g	Ezüsttartalom %-ban
Ausztria:	1623—1659	28,820	25,668	89,06
	1659—1748	28,820	25,218	87,50
Magyarország:	1582—1659	28,55	24,98	87,49
Hollandia:	1575-től	27,648	20,736	75,00
Franciaország:	1641-től	25,9839	23,7284	91,32

A tényleges ezüsttartalom relatív mutatója szerint, értvén ezen azt, hogy a nyerssúly hány százalékát képezte a színezüsttartalom, a francia tallérok paramétere a legkedvezőbb. Abszolút mértékben azonban kevesebb ezüstöt tartalmaztak az osztrák, illetve magyar talléroknál, s csupán nyerssúlyuk alapján szorultak a skála legelső fokára. Ez utóbbi, valamint színük, s maga a francia megnevezés, amely ugyancsak fehér mivoltukat hangsúlyozza, együttesen talán elfogadhatóvá teszi azt a feltételezést, hogy a „kis fehér” tallérok megfelelője az „écu blanc” lehetett.

A tallér értékváltozását nyomonkövetve az 1. sz. táblázat alapján az 1620-as évek elejének nagyarányú pénzromlására, a Kipper-korra,³⁵ adatok hiányában következtetéseket nem lehet levonni. Nagyon valószínű, hogy a jó pénzek árfolyamának emelkedése — miként ez néhány hódolt falu esetében megfigyelhető — a Duna—Tisza közén is bekövetkezett; a dunántúli Kajár falu lakói panaszkodtak amiatt, hogy a török rossz pénzét velük cseréltette ki jóra,³⁶ illetve a Győr megyei hódolt falvak némelyike ugyancsak kénytelen volt eltérni a megszállók önkényeskedéseit a tallér, illetve az aprópénzek átszámítása során.³⁷

1633—1667 között eltekintve az egyes tallértípusok kisebb-nagyobb, 150—170 dénár közötti árfolyamingadozásától (egy esetben 135 dénára is van

³⁴ A táblázat összeállítása a következő művek nyomán történt: *Ausztria*: Rudolf Geyer: Münz- und Geldgeschichte c. fejezet az Alfred Francis Pribram által kiadott Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne c. kötetben, Wien, 1938. 28—29; (a továbbiakban: Geyer: Münz- und Geldgeschichte . . . (Pribram)), *Huszár Lajos*: Pénzforgalom . . . 1174. *Magyarország*: Huszár: Pénzforgalom . . . 1174, illetve: Huszár: CNH. III/1 45. *Hollandia*: (Löwentaler): Friedrich Schrötter: Wörterbuch der Münzkunde. Berlin—Leipzig. 1930. 359 (a továbbiakban Schrötter: Wörterbuch). *Franciaország*: (écu blanc) Schrötter: Wörterbuch: 170. *René Sédillot*: Toutes les monnaies du monde. Dictionnaire des changes. Paris, 1955. 161 szerint az „. . . écu d'argent (27,3 grammos, dont 25 d'argent)” . . . tehát sem a nyers-, sem a szín-súly nem azonos a Schröttertől idézettel, ennek ellenére ez utóbbit részesítettem előnyben, mert Sédillot munkájában több olyan kisebb pontatlanságot találtam, amelyek Schrötter — aki elsősorban numizmatikus volt — kézikönyvére nem jellemzőek.

³⁵ Erre nézve ld. Huszár: CNH. III/1 30—36.

³⁶ Sörös Pongrácz: Egy falu a török időkben. Magyar Gazdaságtörténeli Szemle, 1902. 290.

³⁷ Ráth Károly: A Győr vármegyei hódoltságáról. Magyar Történelmi Tár. 1860. 101—122

A képmellékletek jegyzéke:

1. Steier (gréci) tallér 1648.
2. Francia tallér 1682.
3. Tallér 1659. KB.
4. 1/2 tallér 1659. KB.
5. 1/4 tallér 1659. KB.
6. 2/3 tallér 1676.
7. XV. krajcár 1675. KB.
8. Magyar aranyforint 1664. KB.
9. Török arany 1648—1687.
10. 5 sous (timon) 1658.
11. Akese 1647—1687.
12. Erdélyi poltura 1638.
13. Magyar dénár 1673.

A felvételek a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának gyűjteménye alapján készültek. A képanyag illusztratív jellegű, e tanulmány keretei között sem lép fel a teljesség igényével.

1

2

3

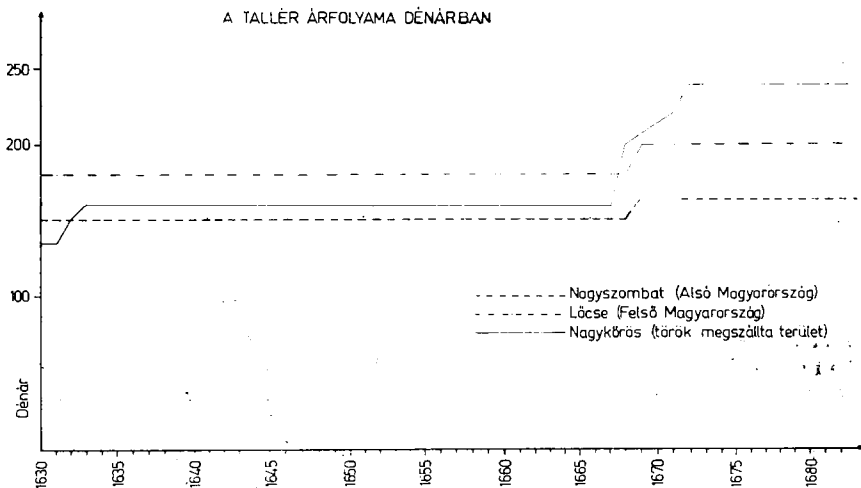

4

példa (1639)) a tallér 160 dénáros kurzusa vált jellemzővé. Mint fentebb már látható volt, 1668-ban még konstatálható a 160 dénáros, de mellette már fel-tűnt a 200 dénáros árfolyam is, 1669-ben pedig már csak az utóbbi észlelhető. Az 1670. év számadáskönyve már a múlt században sem volt fellelhető, 1671-ben pedig a „kis fehér” tallér árfolyama elérte a 220 dénárt, sőt a 240 dénáros kurzus is megjelent, s ez állandósult 1682-ig.³⁸

1. ábra

Grafikonon szemlélve a tallér árfolyamát³⁹ az alábbi következtetések levonására nyílik lehetőség: 1633—1667 között Alsó- és Felső-Magyarországhoz hasonlóan állandó a tallér árfolyama, 160 dénáros kurzusa 10 dénárral magasabb az alsó-magyarországi, viszont 20 dénárral alacsonyabb a felső-magyarországi szintnél. Mindhárom területen bekövetkezett az 1660-as évek végén a tallér árfolyamának emelkedése, Nagykőrösön ez már 1668-ban észlelhető, Alsó- és Felső-Magyarországon egy évvel később került erre sor. A királyi Magyarország pénzügyigazgatási szempontból elkülönülő két területe között továbbra is fennmaradt a tallér eltérő árfolyama, a különbség mértékében azonban változás következett be, mivel 1669-től 30-ról 35 dénárra nőtt a differencia. A legdinamikusabb árfolyamemelkedésre azonban a törököt uraló területeken került sor, s ezzel a három részre szakadt Magyarország középső területe a tallér árfolyamát tekintve kilépett korábbi közbülső helyéről, és a török uralom végéig itt maradt a legmagasabb szinten a tallér dénárértéke. E ponton Horváth Tibor Antal megállapítása, — miszerint a tallér árfolyama a török hódoltság területén megegyezett a felső-

³⁸ E ponton azért zártam le az anyaggyűjtésemet, mert az ezt követő számadáskönyv az 1687. évből maradt fenn, amikor Nagykőrös lakói még mindig befizették Nándorfehérvárott a török adót, de a számadáskönyvekben a magyar mellett már „német rendre” is teljesítettek szolgálatot, azaz Buda felszabadulását követően új korszak kezdődött életükben. Vö. *Szilágyi—Szilágyi: Okmánytár* . . . II. 151—152, 156—157.

³⁹ A grafikon összeállítása *Kazimir: Výchvoj reálnej hodnoty* . . . 189—191, valamint *Horváth: A tallér értékváltozásai* . . . 25—48, illetve e tanulmány 1. sz. táblázata alapján történt.

magyarországi kurzussal⁴⁰ —, korrekcióra szorul. A tallér árfolyama a török hódoltság területén 1668-at megelőzően és azt követően is eltért a felső-magyarországitól, 1633—1668 között 11,2⁰/₀-kal alacsonyabb, illetve 1672—1682 között 12⁰/₀-kal magasabb volt annál, ha a felső-magyarországi szintet tekintjük 100⁰/₀-nak.

Abszolút számokban nézve a tallér árfolyamának emelkedését, még kiugróbbá válik a török megszállta területen kimutatható kurzusváltozás:

3. sz. táblázat

Hely	Időszak	Dénárérték	%	Időszak	Dénárérték	%
Nagyszombat — Pozsony	1630—1668	150	100	1669—1681	165	110
Lőcse	1630—1668	180	100	1669—1681	200	111,1
Nagykőrös	1633—1667	160	100	1672—1682	240	150

A tallér árfolyamának területenként eltérő voltát látva jogosan merül fel a kérdés, mi okozta a különböző tallér-kurzusok kialakulását, s mivel magyarázható hosszú évek során megfigyelhető árfolyambeli különbözőségük? Horváth Tibor Antal megállapítása szerint a kettős árfolyamot, amely a pozsonyi, illetve szepesi kamara területe között létezett, 1671-ben rögzítették hivatalosan,⁴¹ valójában azonban már a négy évtizeddel korábban kialakult gyakorlatot szentesítették ekkor. A szepesi kamara a császárgaras és a krajcár — tehát az aprópénzek egyes fajtáinak — hiányával indokolta a tallér magasabb árfolyamának fenntartását. Területén ugyanis az osztrák veretekkel szemben a silányabb minőségű lengyel pénzek forogtak nagy mennyiségben.

Štefan Kazimir, aki Horváth Tibor Antaltól teljesen függetlenül kutatott, ugyancsak az eltérő pénzforgalomból vezette le a tallér árfolyamkülönbségét, hangsúlyozva, hogy Pozsony térségében a krajcár, a szepesi kamara területén pedig a poltura volt a dénár mellett a jellemző váltópénz.⁴² A jó minőségű magyar dénár hiánya megkönnyítette a lengyel pénzek elterjedését⁴³ Magyarország keleti és középső területein, de tömegesen fordultak elő a lengyel pénzek Erdélyben is.⁴⁴

A lengyel pénzek beáramlásában jelentős szerepet játszott — a kereskedelmi kapcsolatokon kívül — az a nagy arányú spekulációs tevékenység, melynek során a tallért és az aranyat Lengyelországba vitték, hogy nyereséggel váltásák át polturára, s azt Magyarországon újabb haszonnal értékesítsék. Ebben az „üzleti tevékenységben”, amelyet a kortársi levél „egynéhány dus kurvafi. . . csúfos praktikájá”-nak nevezett,⁴⁵ a kamara ugyancsak érdekelt volt, nemcsak a XVII. század első felében, hanem már a XVI. században is.⁴⁶ Az elégtelen meny-

⁴⁰ Horváth: A tallér értékváltozásai . . . 25—26.

⁴¹ Uo

⁴² Kazimir: Vývoj reálnej hodnoty 181—182.

⁴³ Huszár Lajos: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI—XVII. században. NK. 1969—1970. 62. passim.

⁴⁴ Francisc Pap—Judita Winkler: Monede poloneze in secolele XV—XVII. in Transilvania. Acta Musei Napocensis. III. 1966. 197—211.

⁴⁵ NK. 1911. 10.

⁴⁶ Huszár: CNH. III/1. 41—44. Štefan Kazimir: Nemesfémkereskedelem, pénzforgalom és a pénz árának alakulása a XVI. századi Magyarországon (gépírat, 16. old.; előadásként elhangzott a KSH. Könyvtárában 1975. március 17-én).

nyiségű magyar aprópénz okozta zavarok országgyűlési viták tárgyát képezték, s bár többször is elrendelték, hogy a jövőben több magyar dénárt verjenek,⁴⁷ a kérdés továbbra sem oldódott meg, részben azért, mert papíron maradtak a törvényes rendelkezések, részben pedig azért, mert a magas ezüsttartalmú dénár külföldi olvasztótelegekbe került.⁴⁸

A poltura a török hódoltság területén szintén forgalomban levő váltópénz volt, ha nem is nagy gyakorisággal ugyan, de fellelhető a számadásokban.⁴⁹ Ebből persze nem következik szorosán, hogy ritka jelenség lehetett, sokkal valószínűbb, hogy átszámították dénárra, illetve számítási forintra, s ezért maradt viszonylag kevés áruló jel róla. Ami csekély viszont elérhető, az annál figyelemre méltóbb. 1641 februárjában Pest megye Fülekre idézi Nagykovácsos elöljáróit, mert „Az pesti vármegyei szegénység panaszokodnak, hogy kegyelmetek az polturát két pénzben veszi el,” ezért 100 forint bírság terhe alatt voltak kötelesek megjelenni és eljárásukat megindokolni.⁵⁰ Nem ismerve sem a magyarázkodást, sem az ezt követő határozatot, távolabbi fogódzó szükséges a poltura tárgyában. 1660-ban ugyancsak Füleken fizetett Nagykovácsos 22 portára „88 magyar forintokat az polturát harmadfél pénzben. . .” számítva. Mivel 1641—1660 között sem Nagykovácsoson, sem Füleken nem változtak a pénzügyviszonyok, az 1641. évi idézés oka nyilvánvalóan az lehetett, hogy Nagykovácsoson nem a vármegye által törvényesnek ítélt 2,5 hanem csak 2 dénárral tekintették egyenlőnek a polturát.⁵¹

E ponton adott a meditáció lehetősége, hogy a pénzügyek terén mennyiben tudott tényleges felügyeletet gyakorolni a királyi Magyarországon levő megyei apparátus a török uralom alatti lakosság felett. Figyelembe véve azt, hogy az aprópénzek eltérő forgalma tartós tallérfolyamkülönbséget idézett elő Magyarország töröktől mentes területén, igen nagy a valószínűsége annak, hogy a poltura dénárértékében észlelt fél dénárnyi különbség — Fülek 2,5 illetve Nagykovácsos 2 — révén magyarázható meg a tallér kurzusának közbülső szintje 1633—1667 között, amikor is Nagykovácsoson a tallér 160 dénáros árfolyama 10 dénárral magasabb volt az alsó-magyarországi szintnél, viszont 20 dénárral maradt el a Felső-Magyarországra jellemző 180 dénáros kurzustól.

Visszapillantva a 3. sz. táblázatra és az 1. sz. grafikonra a következő kérdésekre kell választ adni:

Mi idézte elő a tallér drágulását az 1660-as évek végén a török uralom alatti területeken, és miért szökött fel oly magasra a tallér árfolyama? Az említett mellékletek alapján a tallér árfolyamának emelkedését 1668-tól mutathattam ki először, a jelenség ekkor azonban helyi jellegű, valójában ennél még korábban vette kezdetét a tallér drágulása, feltehetően már 1665-ben, ugyanis Nádasdy Ferenc országbíró 1666 március 19-én arra hívta fel az udvari kamara figyelmét, hogy „. . . a törökök Magyarországon az aranypénz értékét 4 forintra, a tallérért pedig két forintra emelték, illetve a magyar pénzeket” ebben az értékben fogadták el.⁵²

⁴⁷ CIH. 1625. LXIX., 1649. XLVII., 1655. LXXX., 1659. LXXII. 1. §.

⁴⁸ *Günther Probst*: Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918. Wien—Köln—Graz. 1973. 457 (a továbbiakban: *Probst*). *Huszár*: CNH III/1 37—39.

⁴⁹ Okmánytár . . . I. 94. 127. 266; II. 58. 60, illetve Kiskunhalas nyugtája 374.

⁵⁰ Okmánytár . . . I. 94. Nagykovácsoson valószínűleg a törökök által elfogadott árfolyam szerint számították a polturát. Később maguk a rendek is az uralkodó közbenjárását kérték avégett, hogy „a poltura-pénzt pedig az ország részeiben bevett értékben fogadják el a nyomorult adózó néptől az azon részekkel szomszédos törökök.” CIH. 1659. XIII.

⁵¹ Okmánytár. . . I. 266.

⁵² Tanulmányom nyomdába küldése után szereztem tudomást az alábbi kiváló monográfiáról. Timonra vonatkozó kutatási eredmények egyeztek: *Vuk Vinaver*: Pregled istorija novea

Takáts Sándor szerint e lépés mögött üzleti érdek, illetve a jó pénz megszerzése húzódott meg, mert „... az aranynek és a tallérnak a magyar király területén távolról sem volt ilyen magas értéke”.⁵³ Négy évvel ezelőtt nem cáfoltam e feltételezést, lehetségesnek tartottam azt is, hogy török részről defenzív lépés volt az árfolyamemelés, amelyre azért kerülhetett volna sor, mert a vasvári békét követően a háborús kiadások miatt meggyengült török államháztartás védekezni kívánt az Ausztriából kiinduló krajeár-infláció káros hatásaitól.⁵⁴ Mindkét megközelítés — főként saját korábbi feltevésem — önmagában tarthatatlan, az okok ugyanis mélyebben keresendők.

A tallérkurzus emelkedésének közvetlen okát a francia, illetve francia mintára vert 1/12 écu ezüstváltópénz török részről történt behozatala idézte elő. Erre legkésőbb 1663-ban kerülhetett sor, a rimaszombati harmincados jelentése szerint Érsekújvár elfoglalása után az egész török tábor három havi zsoldját ebben a — timonnak nevezett — pénznemben fizették.⁵⁵ Nagykőrös 1663. évi számadáskönyvéből ugyancsak kimutatható a timon, bár értéke dénárban ekkor még nem határozható meg.⁵⁶

Mielőtt későbbi leltári források alapján erre sor kerülne, tisztázni kell a timon eredetét, elterjedésének következményeit. Az 1641-ben kibocsátott écu blanc Franciaországban átfogó pénzreform keretében jelent meg, nemcsak nagyezüst-pénzt, hanem azzal azonos finomságú váltópénzeket is forgalomba hoztak, így többek között az 5 sous értékű aprópénzt, amely a francia tallér 1/12 részének felelt meg.⁵⁷ E pénzek finomságuk révén rohamos gyorsasággal terjedtek el a Földközi-tengerrel kapcsolatos területeken, keresettségük következtében mind a központi hatalomtól még független francia pénzverdék, mind pedig az itáliai városállamok — ahol luigino, illetve ligurino néven voltak ismertek a timonok — megkezdtek utánverésüket, sőt egy idő után ezüsttartalmukat is csökkentették.⁵⁸ E kezdetben különösen magas ezüsttartalmú váltópénz a Török Birodalomban is nagy népszerűsége tett szert, olyannyira, hogy nemcsak mint a levantei kereskedelem egyik fizető eszköze, hanem mint árú, amit nyereséggel lehetett exportálni, is jelentős tényezővé vált.⁵⁹ Elterjedését megkönnyítette, hogy a legnagyobb mennyiségben vert török aprópénz, az akcse, mind kevesebb ezüstöt tartalmazott,⁶⁰ ezen ősi török váltópénz inflálódása a deficitessé váló török államháztartás tudatos pénzrontási törekvése következtében éppen a XVII. század

u jugoslavenskim zemljama (XVI—XVIII. vek). Beograd 1970. 158—159. Dr. T(akáts) S(ándor): A törökök és pénzforgalmuk. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 1902. 144.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Buza János: A gabonaneműek XVII. századi ártörténetéhez (egyetemi doktori értekezés) 1971. 50—51 (gépírat), MKKE könyvtára.

⁵⁵ Horváth Tibor Antal: Régi magyar pénznevek. NK. 1953—1954. 20.

⁵⁶ Okmánytár . . . I. 313, 315.

⁵⁷ A. Dieudonné: Monnaies royales françaises depuis Hugues Capet jusqu'à la révolution. Manuel de numismatique française II. Paris. 1916. 347.

⁵⁸ Schröter: Wörterbuch . . . 354, 362, 695. A. Dieudonné: Monnaies féodales Françaises. IV. (A. Blanchet et A. Dieudonné: Manuel de numismatique Française) Paris. 1936. „On fabriqua de ces pièces de mauvais aloi hors des Dombes, — quelques-unes ont une légende satirique, — et l'abus qui en fut fait amena leur complet discrédit.” 119—120, illetve: 311, 392.

⁵⁹ Robert Mantran: Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Paris. 1962. 245—246 (a továbbiakban: Mantran: Istanbul).

⁶⁰ Anton C. Schaendlinger: Osmanische Numismatik (Von den Anfängen des Osmanischen Reiches bis zu seiner Auflösung 1922). Braunschweig év nélkül. (1973). 57—58 (a továbbiakban: Schaendlinger: Osmanische . . .).

második felében gyorsult meg.⁶¹ A mind több rezet tartalmazó akce mellett a timon — Isztanbulban a „sümün” — keresetté vált a kisemberek számára, és nélkülözhetetlen volt a mindennapi piaci forgalomban.⁶² Mivel a timon exportja jövedelmező üzletágnak bizonyult, csökkent ezüstartalmú hamisítványait Itáliától Hollandiáig tömegesen állították elő, s így reálértéke a forgalomban lejjebb szállt, ezért a porta 1670 körül megtiltotta behozatalát, a rendelkezésnek azonban nem sok foganatja lett.⁶³

A timonnak nevezett 5 sous elterjedésének okát végső soron a fejlődéskép-telen oszmán birodalom⁶⁴ pénzügyi nehézségei idézték elő. E pénz megjelenése Magyarországon nem az itteni török uralom specifikus voltában keresendő, hanem a gyengülő török hatalmi gépezet válságának egyik — a birodalmi pénzügyek rendezetlenségéből adódó — szimptomája volt.

Ha most újra felidézzük a magyarországi török hódoltság területén fennálló aprópénzhiányt, illetve a vákuum kitöltését részben megoldó lengyel pénzek beáramlását Magyarország e részére is, akkor érthető a timon pénznek elterjedésével egyidős kortársi tudósítás, miszerint „. . . az polturát, öt pénzest nem is halia megh az török, mind csak illien pénzt kíván az árus ember is”.⁶⁵ A rimaszombati harmincados idézett jelentése szerint háromféle timon volt forgalomban Magyarországon,⁶⁶ Kecskemét számadáskönyvei csak kettőről — koronás és hajas (minden valószínűség szerint parókás főt ábrázoló éremképű) — timonról emlékeztek meg,⁶⁷ dénárértéküket azonban egyik forrásból sem lehet megállapítani. Nagykőrös számadáskönyveiben csupán timonról lehet olvasni, mindenemű — az eredetre, éremképre, vagy méretre utaló — megjegyzés nélkül, dénárértéke azonban 1668—1669-től meghatározható: „. . . befizetvén a summára felkért pénzt, használt a talléron nro 61 1/2 timont, azaz 12 fl. 30 d.”,⁶⁸ tehát 1 timon 20 dénárral volt egyenlő. 1672-ben „Szemere Pál főbíró uram adott 70 tallért tizenegy timonjával. . . vesztettünk ez 70 talléron 70 timont (azaz) fl. 14.”⁶⁹ tehát 1 timonra itt is 20 dénárt számítottak. A timon nemcsak a budai adó kiegyenlítése során, hanem az egyes nagykőrösi lakosok helyi adófizetése között is kimutatható: Lipscai Márton 1671-ben főként timonnal rótta le éves kötelezettségét:

„Adott fl. 1		timonul
Adott	d. 40	timonul
Item	d. 12	poltura
Adott	d. 40	timonul
Adott meg is		7 timont.” ⁷⁰

⁶¹ *Schaendlinger*: Osmanische . . . 10—11.

⁶² A timon szó az arab „timmin”-re vezethető vissza, a török „sümün”-nel együtt, mindkettő egyaránt 1/8-t jelent, ui. eredetileg a spanyol real egynyelcadában fogadták el az 5 sou névértékű 1/12 écut. Ld. *Schrötter*: Wörterbuch, 695; *Mantran*: Istanbul 245.

⁶³ *Mantran*: Istanbul 245—246.

⁶⁴ A fejlődésben megrekedt Török Birodalom circulus vitiosusának plasztikus ábrázolását adja *Makkai László*: Pest megye története 1848-ig. Pest megye műemlékei I. Bp. 1958. 96.

⁶⁵ *Horváth Tibor Antal*: Régi magyar pénznevek. NK. 1953—1954.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Kecskemét szk. 1671—1672. 4. köt. 71. OL. 3402.

⁶⁸ Okmánytár I. 371.

⁶⁹ Szk. 1672. 151. OL. 3416.

⁷⁰ Szk. 1671. 13. OL. 3416.

Ez esetben a számadáskönyvet vezető nótárius nem tüntette fel sem azt, hogy a forint, illetve a 40—40 dénár hány timonnak felelt meg, sőt azt sem, hogy 7 timon hány dénárral volt egyenlő. A számítási forint 100 dénáros összege, valamint a 40—40 dénár azonban egyaránt a fentebbi 20 dénáros timonkurzus többszöröse, így nyugodtan lehet arra következtetni, hogy a timont 20 dénárban fogadták el. Az 1670-es évtized végén a hamisított, vagy már erősen megkapott timon is felbukkan a számadásokban egy elszámolás alkalmával „Rossz timont f. 1 d. 70” értékben⁷¹ adtak át, azaz a rossz timon árfolyama valószínűleg 20 dénár alatt járt.

A timon dénárértékének megállapítását követően azt kell tisztázni, hogy 1 tallér hány timonnal volt egyenértékű. Nagykőrösön 1672-ben 11 timont fogadtak el 1 tallérban „Kokas György napától kértünk fel summánkra 20 aranyat. Ismét 10 tall. timoul tizenegyével. Meghis adott 30 tallért jó pénzül,⁷² . . .” mint az idézetből kitűnik, éles különbséget tettek a tényleges tallér — a jó pénz — és a tallér számban elfogadott timonok között. Ugyanebben az évben Budán 500 tallér összegű kölcsön törlesztésekor csak 350 tallért adtak át de facto tallérban, 150 tallér pedig „Tizenhárom timonjával olvastatott, vezett száz eötven timon rajta”.⁷³ Kecskeméti adatokkal egészítve ki a sort: „Benkeő Mátyás adott tall. 15, 12 timonával. Kis Istók is adott tall. 6, 12 timonával,”⁷⁴ látható, hogy Nagykőrösön és Kecskeméten 1672-ben 1 tallérért többnyire 12 timont kellett adni, Budán viszont 13 timont fogadtak el 1 tallérban. 1673-ban és 1674-ben Kecskeméten is 13 timonjával olvasták a tallérokat, ha az elszámolás, vagy a fizetés ténylegesen timonnal történt.⁷⁵ Fentebb Nagykőrösről arra is hoztam példát, hogy 1671-ben, illetve 1672-ben 11 timont is elfogadtak 1 tallérban,⁷⁶ így a 11, 12, valamint a 13 timonnal egyenlő tallérárfolyam azt mutatja, hogy a timon a tallérhoz képest inflálódott, ellenben a dénárhoz viszonyítva megtartotta már kimutatott kurzusát.⁷⁷ 1 timon = 20 dénár alapján a timonban kifejezett, számítási vá váló tallér dénárértéke így 220, 240, illetve 260 dénár volt. Maga a tallér a helyi elszámolásokban azonban megtartotta Kecskeméten is 240 dénáros kurzusát.⁷⁸

Mind ezek alapján bizonyítottnak tekintendő, hogy a tallér Nagykőrösön észlelt és Kecskemét anyagából is kimutatható árfolyamemelkedését az 1/12 écu értékű 5 sous, azaz a timon váltotta ki a törököt uraló magyarországi területeken. Részben a tallérok drágulása miatt, részben pedig azért, mert a timon pénz csakis a török hódoltságból áramolhatott Felső-Magyarország területére, határozhatta el a szepesi kamara 1673-ban e pénznem kitiltását,⁷⁹ ami természetesen csak arra bizonyíték,

⁷¹ Szk. 1678. 168. OL. 3416.

⁷² Szk. 1672. 153. OL. 3416.

⁷³ Szk. 1672. 151. OL. 3416.

⁷⁴ Kecskemét Szk. 1672. 37. OL. 3402.

⁷⁵ „Timon pénzt is tall. 50 olvasván 13 timonával” . . . „Székbírák Szeles György, Kozma Jakab és Kis István adtanak F. 1132, Ezer száz harmincz két forintot, teszen tall. 435 f. 1.” Kecskemét szk. 1673. 4. OL. f. tár. 3402, illetve: „László Deáknak gyolczert tall 3. — 13 timonával.” Kecskemét Szk. 1674. 67. OL. 3402.

⁷⁶ Ld. erre a 66. és 69. sz. jegyzetet.

⁷⁷ Erre enged következtetni a 72. sz. jegyzetben idézett elszámolás, mely szerint 1131 forintot 435 tallérra számítottak át, azaz 1 tallér = 260 dénár = 13 timon; 1 timon tehát 20 dénár.

⁷⁸ 1974. jún. 22. Kamarás Ambrus az esedékes elszámolást követően még 50 tallért adott át 120 forint értékben, 1 tallér = 240 dénárral. Kecskemét Szk. 1673. 39. OL. 3402.

⁷⁹ *Kemény Lajos*: A francia pénz kitiltása s a jó pénz kivitelének tilalma. NK. 1912. Adattár 22.

hogy a felföldi árus emberek közvetítő tevékenysége révén a timon eljutott a királyi Magyarország területére, miként az ott forgalomban levő pénzféleségek is tömegesen áramlottak a török uralom alatti országrészbe, (ezek közül a 15 krajcáros váltópénzek elterjedését már kimutattam).⁸⁰ Ez utóbbi pénz említését az teszi indokolttá, hogy az 1670-es évek vége felé a tallérok már nem timonban, hanem a garasnak, illetve esetenként öreg garasnak nevezett 15 krajcárosokban számították.⁸¹ A tallérhoz képest ugyancsak számottevően inflálódó 15 krajcáros érmék az 5 sous-val együtt forogtak a török fennhatóság alatti területeken, valószínű azonban, hogy a pénzforgalomban mind nagyobb szerepet betöltő 15 krajcáros mögött a timon veszített jelentőségéből. E két, eredetét tekintve is erősen eltérő, váltópénzt a forgalomban a következő aránypárnak megfelelően fogadták el: garas : timon = 1 : 2, „Harmadrendbeli 24 borjúbőr, Egy Timony egynek az ára, facit 12 garast”.⁸²

Sem a timon, sem a garas tömeges elterjedése nem módosította a tallér 1672-től 240 dénáron megszilárdult árfolyamát, a tallérhoz viszonyított inflálódásuk azonban azt mutatja, hogy a tallér — méginkább vonatkozik ez az aranyra — egyre ritkábban fordult elő a pénzforgalomban, a számadásokban pedig mind jobban fokozódott számítási pénzként történő említése.

A tallér értékváltozásának bemutatása, árfolyamának az 1660-as évek közepétől meginduló ugrásszerű emelkedése — pontosabban az ezt kiváltó közvetlen ok feltárása — önmagában véve csupán pénztörténeti adalék, amely kiinduló pontot, vagy segédanyagot képez újabb kutatások megkezdésekor. Hasonlítható a félhomályban erősebben fel-fellobbanó gyertyalánghoz, amely a mai ember fényigényét már távolról sem elégíti ki, de szükség esetén elegendő ahhoz, hogy környezetében korábban észre nem vett tárgyakra, jelenségekre irányuljon a tekintet.

Jelen tanulmány alább következő sorai két kérdés részleges megválaszolását kívánják megkísérelni: *Milyen módon reagáltak török részről a pénzforgalomban bekövetkezett változásokra; illetve milyen következményekkel járt, és hogyan hatott a tallér és az arany árfolyamának emelkedése a török uralom alatt élő, kétfelé is adózó lakosság életére?*⁸³ (A válaszadás megkezdése előtt legyen szabad előrebocsátani, hogy e kérdések egymástól szigorúan elkülönített megválaszolása csaknem lehetetlen.)

Fentebb már láttuk, hogy a timon pénz beáramlását követően ezt a fizetési eszközt részesítették előnyben a megszállók az egyéb aprópénzekkel szemben. Nyilvánvaló azonban, hogy a vagyonyűjtési, felhalmozási igények kielégítésére a váltópénzeknél sokkal alkalmasabbnak bizonyult a tallér és az arany. Ha azokra a közismert tényekre gondolunk, hogy a török katonatiszt vagy tisztségviselő földtulajdont nem szerezhetett, illetve szolgálati helyén bizonytalan ideig tar-

⁸⁰ Buza János: Öreg garas (A hódoltság utolsó éveinek pénzforgalmához) Történelmi Szemle, 1973. 151—159.

⁸¹ Ua. 153—155.

⁸² Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral, Kecskeméten. 1861. II. 202, valamint: „... vezér részét öregh garassal ket-ket timonban fl. 55 d. 20.” Szk. 1678. 179. OL. 3416.

⁸³ A királyi Magyarország területére értelemszerűen nem török pénz nemekben küldték meg adóikat és szolgáltatásaikat a török fennhatóság alatt élő lakosok. Eltekintve az erre és a kettős adózásra vonatkozó terjedelmes irodalom felsorolásától, legyen szabad Varga János: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. Bp. 1969 (a továbbiakban: Varga: Jobbágyrendszer...) c. monográfiájának bőséges példaanyagára 376—382, illetve e tanulmány 21, 54, 79, 137, 145. és 148. sz. jegyzetére utalnom.

tózkodott, akkor még inkább nyilvánvaló, hogy különös érdeklődést tanusított az értékes pénzek iránt. A zsoldját romló akcsében⁸⁴ felvenni kénytelen katona értékálló pénzt kívánt, s azzal a porta mind kevésbé tudott fizetni. Vásárolniok pedig a megszállóknak is kellett, de valószínűleg rövid úton meggyőződhetek arról, hogy az akcsé egyike a legkevésbé népszerű fizetési eszközöknek, amit minden esetlegessége ellenére is jól példáz a következő nagykőrösi feljegyzés: 1678-ból „ö. Kovács János uramat kapisztáért küldvén a Sárközben attunk neki 10 tall. négy lepért, oszporát d. 64,5 NB. Visszajött 1 Tall. 1. lepér és oszpora d. 63”.⁸⁵ Budán a török 1,5 dénárban számította az oszporát,⁸⁶ tehát mindössze 1 oszporát sikerült elkölteni, szemben a tallérok 90, illetve a lepérek 75 százalékaival. Maguk a törökök sem vették szívesen, ha akcsével akartak nekik fizetni: Vác lakói 1668-ban azt panaszolták, hogy a törökök nem fogadják el tőlük az oszporát.⁸⁷ Ezen túlmenően olyan másodlagos, csupán formai tényező is kedvezőtlenül befolyásolta a török váltópéNZ elfogadását, mint az igen silány kivitel,⁸⁸ ami a török pénzverés alacsony technikai színvonalából következett. Lényegesebb szempont a továbbiakra nézve az is, hogy a magas nemesfém-tartalmú, nagyformátumú pénzek közül a Török Birodalomban csupán a velencei zecchino mintájára vert török aranyat⁸⁹ készítették nagyobb mennyiségben, ezek elfogadása nem is ütközött nehézségbe, kimutathatók a számadáskönyvekből,⁹⁰ és az éremleletekből⁹¹ egyaránt, ez utóbbira Ausztriából⁹² is lehet példát meríteni. Nyomatékosan fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy *tallért egészen a XVII. század végéig*⁹³ nem vertek az oszmán hódítók. A gurus, illetve a kara gurus és a riali gurus csupán a különböző típusú tallérok török neve volt, melyen euró-

⁸⁴ *Rádóczy Gyula*: A török pénz értékviszonyai a hódoltság alatt. Az Érem, 1968/43—44. 18—21.

⁸⁵ Szk. 1678. 199. OL. 3416. A török pénzek elfogadtatásának nehézségét igazolja a cinkotaiak 1667-ben kelt levele: „Az mit téritünk, keresünk, mind csak török pénzzel fizetnek, az melynek elváltása fölötté bajos.” *Varga*: Jobbágyrendszer... 503. A lepért szakirodalmunk török pénzek tekinteti: *Horváth Tibor Antal*: Régi magyar pénznevek. NK. 1953—1954. 17. Identifikálásához elég adattal nem rendelkezem, dénárértékei eltérőek: 1674-ben 30 dénár, 1680-ban 30, 36, illetve 40 dénár. Szk. 1679. 195—196. Szk. 1680. 98—99. 106. 148. OL. 3416.

⁸⁶ Szk. 1679. 275. OL. 3416. Szk. 1682. 283. 289. OL. 3417., illetve vö. még Okmánytár II. 71 (1679), 80 (1680—1681)

⁸⁷ *Purjesz István*: A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében. Levéltári Közlemények, 1958. 195 (a továbbiakban: *Purjesz*).

⁸⁸ *Schaendlinger*: Osmanische... 16.

⁸⁹ *Mantran*: Istanbul... 234—238, *Schaendlinger*: Osmamanische... 59—60.

⁹⁰ Szk. 1678. 129. OL. 3416.

⁹¹ Éremleletekre ld. A Baranya megyei Gyűd községben 8 db. török arany. NK. 1922. 55; a Csongrád megyei Csánytelek határában 70—75 török aranypéNZ. NK. 1909. 143. Több esetben találtak török aranyakat Veszprém megye területén is: *Huszár Lajos*: Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. A Veszprém megyei múzeumok közleményei I. 1963. 153—159. A példák száma szaporítható lenne.

⁹² *Peter Cerwenka—Paul W. Roth*: Der Münzumlauf des 16. Jahrhunderts im Raume des östlichen Österreichs. Ein Anwendungsbeispiel der elektronischen Datenverarbeitung in der historischen Forschung. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark XXVI. Graz. 1972. 329. Az utolsó veret ideje 1574. A 92 aranyból 25 magyar, 18 osztrák, 10 olasz, 10 salzburgi, 9 német, 9 spanyol, 7 portugál, 2—2 francia, illetve török eredetű volt.

⁹³ *Schrötter*: Wörterbuch... 514—515; *René Sédillot*: i. m. 411. *Mantran*: Istanbul... a 244—245. old. közötti táblázatban „piastre ottomane (gurus)” szerepel, de korábban félreérthetetlenül leszögezi: „En principe... la piastre, elle, est, en tant que monnaie ottomane proprement dite, une création de la fin du XVIIe siècle: c'est, en effet, le régné Suleyman II. en 1099 (1687—88) qu'a été frappée la première piastre ottomane” 240. *Schaendlinger*: Osmanische... 63—64.

pai tallérveretek értendők.⁹⁴ A már említett oroszlanos tallér többek között ezért is volt rendkívül elterjedt fizetési eszköz a levantei kereskedelemben, s nyilvánvaló, hogy a Magyarországon forgalomban levő, az oroszlanosnál értékesebb tallérok csak fokozták a török talléréhségét. Ha mód és lehetőség nyílt rá, uzsora kamatra kölcsönözték nélkülözhető tallérjaikat, mint ezt a következő adatok bizonyítják: „Városunk feje váltságára az pesti uraktól interesre való pénz felkérésére: Mehemet iszupájától 700 ezüst tallérokat”, vettek fel, Amhat nevű szpáhi 200, Tószeg török ura 104 tallért adott kölcsön 1653-ban a nagyköriúrsieknek.⁹⁵ Ugyanők 1670-ben Fleridon cselebinek 2 hónappal az ígért határidő után törlesztettek 75 aranyat.⁹⁶ 1684-ben két rimaszombati lakos — a mezőváros nevében — 374 tallért kért kölcsön egy esztendőre „Mamhet”-nak írt töröktől, kamat fejében 2 sing „angliai posztót” ígértek.⁹⁷ Rimaszombat lakói 1686 januárjában is vettek fel 205 aranyat, az egri Oszman tihájától, amit végül 1700 májusában Szegeden Schlick generális jelenlétében törlesztettek a töröknek.⁹⁸ Anélkül, hogy a tallér- illetve aranszerzés teljes skálájának bemutatására törekednék, csupán jelzészerűen kívánok utalni arra, hogy az emberrablás is egyik — tagadhatatlanul a legbrutálisabbak közé tartozó — eszköze volt a jó pénzek gyarapításának.⁹⁹

Átfogóbban érvényesült e törekvés az adók és járadékok emelésében,¹⁰⁰ amelyből az államhatalom és a szpáhiik egyaránt kivették a részüket. Pest megye

⁹⁴ A *gurus*, tehát a tallér török neve, az Okmánytár révén került történeti irodalmunkba, ugyanis a törökről magyarra fordított iratok közlése során *Szilády Aron* és *Szilágyi Sándor* a következő megoldást választotta: „Hogy tehát e gyűjteményt ne csak az olvasó élvezhesse, hanem a buvár is biztosan használhassa, fordító szükségesnek látta, mindenütt ragaszkodni az eredeti technicus terminusokhoz, úgy mint azok a török eredetiben állanak. Egy része a szövegben magyarul és törökül van kitéve, a fontosabbak magyarázva egy, e két kötet végén található kis real-szótárban, melynek elkészítésére *Salamon Ferenc* vállalkozott.” Okmánytár I. XXV. Salamon pedig a következő interpretációt adta: „*Gurus* — valószínűleg garasból = tallér” Okmánytár II. 470, de nem állította azt, hogy a *gurus* török pénz vagy éppenséggel török tallér lett volna. *Horváth Tibor Antal* szerint a *gurus* török ezüst pénz, amely a magyar nyelvben az öreg garas nevet kapta. Ez kettős tévedés, ui. mint a 93. sz. lábjegyzetből egyértelműen kitűnik, a *gurus* a tallérok — jelzős szerkezettel az arany „kizil *gurus*” *Mantran*: Istanbul . . . 238 — megnevezésére szolgált; illetve az öreg garas a XV. krajcáros neve volt a török uralom alatt (ld. erre a 80. jegyzetet).

⁹⁵ Szk. 1653. 267. OL. 3414. Fenti adatok csak egy részét képezik az 1653-ban törököktől kölcsönkért tallérösszegnek.

⁹⁶ Okmánytár I. 394.

⁹⁷ Rimaszombat számadáskönyve 1684. Aláírás és pecsét nélküli másolat befűzve a számadáskönyv 224–225. sz. oldalai közé. Okresný archiv — Rimavská Sobota. Mestské hospodarské učtovné 1684 (II. doboz).

⁹⁸ 98 „Attestatio az egri adósság megfizetéséről”, kelt Szegeden 1700. máj. 6-án. Megjegyzendő, hogy ez alkalommal a kamatokról lemondott a török. (Eredeti, pecséttel, aláírásokkal ellátva.) Rimaszombat levéltára. 1973 szeptemberében, ottjártamkor, az anyag rendezés alatt állt.

⁹⁹ Kajár, 1639. 4 diák elvitele „ . . . egyiket 200 tallér sarczon bocsátották ki, ketteje most is oda vagyon, a negyedik kiszabadult. Hozzánk való deákok voltak.” *Sörös Pongrácz*: Egy falu a török időkben. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1902. 290–291. 1640-ben a Nagylél községbeli Ceglédi Kata (Czakó Pálné) „ . . . negyed magával együtt 1650 talléron váltatott ki, kárt pedig 240 tallért vallott . . .” *Ráth Károly*: A Komárom megyei hódoltságról (kézirat). Magyar Tudományok Akadémia Könyvtára. Kéziratár: Tört. 2. sz. 205. Ugyanitt több hasonló példát is találni, az 1642. évi békealkudozások adatai szrint a török számlájára 180 forint adóemelést, 7582 forint 50 d. rabváltságot és 2582 forint 50 d. egyéb kártételt írtak. *Ráth* ua. 16. A Vas megyei Kis- és Nagyköcsk lakosainak jelentős részét elhurcolták a törökök az 1640-es években. Közülük 14 személynek a sarcát összesen 2294 tallérban és különböző természetbenekben szabták meg a hódítók. Egy-egy megsarcoltra átlagosan közel 164 tallér esett, a „legszerűsebb” váltságdíj 44 tallér, a legnagyobb 450 tallér volt. Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1. Szerk. *Sinkovics István*. Bp. 1968. 503–505.

¹⁰⁰ *Salamon*: 217.

1668. évi tanúvallatásából kitűnik, hogy a török sok helyütt aranyban és tallérban követelte az adót, mely az egykorú megállapítás szerint „... nagy iga az szegény emberen, szűk lévén az országban az olyatén pénz”.¹⁰¹

Az arany és a tallér minél nagyobb mennyiségű megszerzése az egyes török számára a vagyongyűjtés szinte egyetlen lehetséges eszköze, a Török Birodalom számára pedig az államháztartás deficitjének mérséklését szolgáló módszer volt, akár eredeti formájukban, akár beolvasztva akcse,¹⁰² illetve egyéb váltópénz verésére használták fel a tallérokat.

Az idézett Pest megyei tanúkihallgatásból kitűnt, hogy az adók tallérban, illetve aranyban való követelése egyike volt azoknak a súlyosbító tényezőknél, amelyek nyomasztólag hatottak a rájuk életére.¹⁰³ A megkérdezett Pest megyei falvak mintegy kétharmad része ugyan azt válaszolta, hogy más pénzben is leróhatja adóját, feltűnő azonban az, hogy az adók feljebb emelése zömmel tallérban történt. Jellemző erre Kerepes példája: „Az szokott császár adóban mindenféle pénzt elvész az török, de az mely 3 tallér bitangot veszen az császár adóján kívül, azt tallérul, aranyul praestálják kinteléség alatt.”¹⁰⁴ Az adók tallérban és aranyban való követelése időben is kisebb-nagyobb eltéréseket mutat. Rákoscscaba lakóival már 1667-ben „aranyul és tallérul” fizettették meg a „szokott adón” felüli 28 tallért,¹⁰⁵ a sződieknek viszont csak 1668-ban kellett „az császár adóját kinteléség alatt tallérul” megadniok.¹⁰⁶ Veresegyház lakóinak sem szpáhiokkal gyűlt meg a bajuk e téren: „Az magok török ura elveszi a polturát is az adóban, de császár adójában ezen falubelieknek is aranyat, tallért kellett fizetniek, nem kicsiny károkkal.”¹⁰⁷ Nagykőrös vallomást tevői tagadták, hogy a török tallérban, illetve aranyban követelné az adót, sőt a jelentékeny adóemelés összegét is — a tényleges fizetési eszköz fajtáját elleplező — számitási forintban adták meg.¹⁰⁸ 1672-ben azonban Szemere Pál kőrösi bíró a város nevében vett fel Márton deáktól 500 tallért, hogy az évi summát befizethessék.¹⁰⁹ A tallér és az arany követelése önmagában is terhesnek bizonyult, mint erre a paraszti vallomásokból következtethetünk, súlyosbítólag hatott ezen túlmenően a török részről önkényesen megszabott tallérárfolyam, amely miatt a nagykőrösiek panaszt tettek 1682-ben, kérve, hogy „... a tallér folyó értékben vétessék

¹⁰¹ *Purjesz*: 185.

¹⁰² Az államháztartás deficitje kapcsán utalni kívánok arra, hogy már a XVII. század közepén felmerült a szpáhi birtokok megadóztatásának gondolata (*Schaendlinger*: *Osmanische ...* 10). A tallérok beolvasztására, s a belőlük történő akcse verésére nincs bizonyítékom. Elgondolkoztató azonban, hogy a XVII. sz. első felében a boszniai török pénzverdéket sorra bezárták, a belgrádit azonban nem, ez utóbbi folyamatosan üzemelt a XVII. században. Aranypénzt csak átmenetileg készítettek Belgrádban, az akcset azonban megszakítás nélkül verték; történetesen ehhez vízi úton is szállíthatták a Török Birodalomból a szükséges ezüstöt, de Budáról nyilvánvalóan könnyebben. Buda közelsége, valamint az az általános gyakorlat, amely az idegen pénzek beolvasztását másutt — a töröknél fejlettebb gazdasági-társadalmi rendszerű államokban — is fennállt, elképzelhetővé teszi e feltételezést.

¹⁰³ Lásd részletezve *Purjesz*: 173—184.

¹⁰⁴ *Purjesz*: 193. Ehhez hasonlóan: Úllő (194), Abony (196),

¹⁰⁵ *Purjesz*: 193: Megyjegyzendő, hogy Csaba lakói a tanúvallás 7. pontjára — miszerint csak tallért és aranyat fogad el a török — nemleges választ adtak.

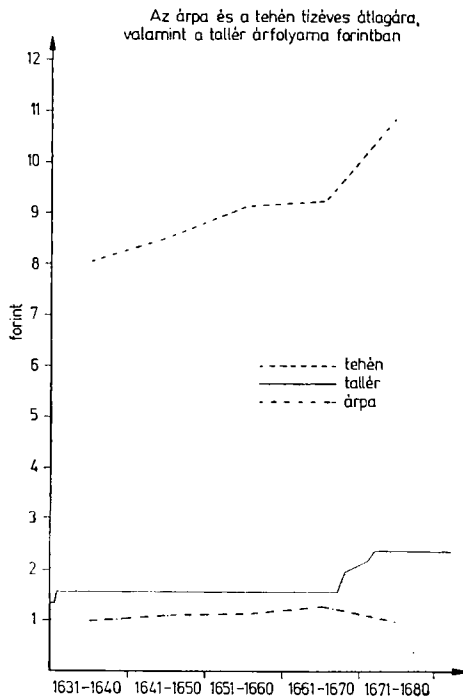
¹⁰⁶ *Purjesz*: 193.

¹⁰⁷ *Purjesz*: 189.

¹⁰⁸ Az adóemelés összege „... ez idén teszen circiter hat — vagy hétszáz forintot, ...” *Purjesz*: 188. Mivel a vallomást tevők nevét több alkalommal — jelen esetben is — rögzítették, feltételezhető, hogy a mindig hasznos óvatosság is motiválta a nagykőrösiek választát.

¹⁰⁹ Okmánytár I. 417.

be”.¹¹⁰ A Duna—Tisza közéből, illetve Pest megyéből vett példáink alapján nem lehet egyértelműen arra a következtetésre jutni, hogy a török hódította magyarországi részeken mindenütt tallérban és aranyban rótták le adóját a lakosság. A Veszprém megyei Dabrony község lakosainak szerződése évi 80 magyar forint summa-kötelezettségről¹¹¹ tanúskodik 1678-ból, s ha tallérhoz és aranyhoz nem juthatott a török, elfogadta a 15 krajcárt is,¹¹² s ez még kölcsönadott tallérok törlesztése során is lehetséges volt, miként azt a rimaszombatiak némi ázsiót vállalva kikötötték 1684-ben: „Hogy ha tallér leszen egy tallér egészben leszen, ha peniglen arany leszen egy arany tizenöt garasban leszen. Ha penig garas pénz leszen hét garas két poltura leszen egy tallérban.”¹¹³ Az állami adók befizetése alkalmával viszont a magyarországi török uralom végén is igényt támasztottak arra, hogy tallérban és aranyban teljesítsék e kötelezettséget. 1687-ben Nagykőrö-

2. ábra

¹¹⁰ Kérelmük elyben meghallgatásra talált; „Ha a császári defterben pénz van beírva, pénz vétetik. Ha a pénz tallérban fizettetik, a tallér folyó értékben számítandó” szól a határozat, kérdéses azonban, hogy a későbbiekben betartották-e. Okmánytár II. 101—102. A pénzek önkényes beszámítását már *Hornyik János* is hangsúlyozta: i. m. II. 201.

¹¹¹ Contractus de Dabrony. *Ráth Károly*: Török földesurak (szpáhik) levelei magyar földesurakhoz (kézirat). Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár: Tört. 2. r. 205. 21—22.

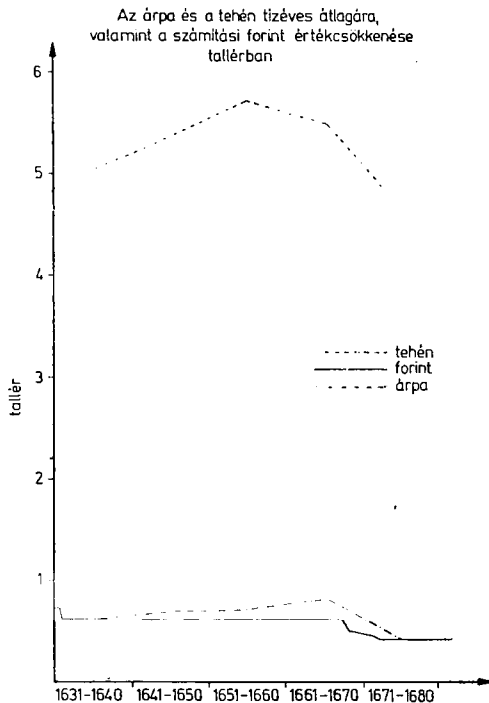
¹¹² „Hatsi Mumin” levele Pázmándi Gergelyhez „egy arany helyett tizenöt öreg garast vagy két egész tallért számlálván is elveszem”. 1681. *Ráth Károly*: A Komárom megyei hódoltságról (kézirat). Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár: Tört. 2. r. 205. 10.

¹¹³ Mint a 93. sz. lábjegyzet.

sön külön rögzítették, hogy miként kellett a summát a „budai formán befizetni”.¹¹⁴ Az adó évi összege ekkor 1800 tallerra rúgott, amelyből 1250 tallért „jó pénzül”, 550 tallért pedig „oroszlánosul” követeltek, valójában azonban csak 60 oroszlános tallért fizettek be, a formális tallérok — tehát tallér in specie — száma 200 volt, a hiányzó 1540 tallérba pedig kisebb mennyiségű, közepes nagyságú váltópénnel, zömmel aranyakat adtak. Ilyen nagyszegű befizetéseknél az elszámolást nyilván megkönnyítették a nagyértékű aranyak és tallérok, ezzel azonban távolról sem kívánom azt állítani, hogy a tallér és a dukát követelését a pénzügyi adminisztráció racionalizálása váltotta ki.¹¹⁵

A tallér és az arany iránti török igény nemcsak azért érintette súlyosan az adózó népet, mert e pénznek árfolyama jelentősen megemelkedett, hanem azért is, mert az árak tallérban számítva nemcsak, hogy nem követték az árfolyamemelkedést, hanem éppen ellenkezőleg, a XVII. század hatvanas, illetve hetvenes éveit¹⁶ estek.

A 2. és 3. számú grafikon tízéves átlagárainak görbéiből leolvasható, hogy a szarvasmarha ára számítási forintban mérve tendenciájában követi a tallér drágulását, ennek oka abban keresendő, hogy a helyi piacon túlrá irányuló lábasjóságot túlnyomó többségében tallérért adták el, s így a már ismertetett, emelkedő tallérárfolyam alapján számított, kamarai forintban kifejezett átlag-

3. ábra

¹¹⁴ Okmánytár II. 160.

¹¹⁵ 1637-ből, 1638-ból vannak adatok arra, hogy Budán a török pénzmérőknek aprópénzzel is fizettek, tehát a nagyszegű adótartozások kiegyenlítése váltópénzekkel is megoldható volt. Szk. 1637. 100, Szk. 1638. 102, OL. 3411.

4. sz. táblázat (1650—1665)

Sor- szám	Lelőhely	Megye	Utolsó érme kibocsátási ideje	Darab- szám	Arany			Tallérveretek				Egyéb
					külf.	ma- gyar	összes	1/1		1/2	Össz db	
								külf.	ma- gyar			
1	Alsódabas	10	1650	14	—	—	—	13	1	—	14	—
2	Gesztenyémajor	14	1662	429	—	—	—	58	—	—	58	371
3	Gyüd	1	1657	4	—	1	1	—	3	—	3	—
4	Kis-Komárom	14	1663	50	—	—	—	48	1	1	50	—
5	Kustánszeg	14	1651	34	—	—	—	34	—	—	34	—
6	Lébény	9	1664	11	3	8	11	—	—	—	—	—
7	Nagybajom	11	1665	18	—	—	—	13	—	—	13	5
8	Nagybajom	11	1665	12	—	—	—	6	1	—	7	5
9	Nagysáp	6	1664	10	—	—	—	—	—	—	—	10
10	Ráczmecske	1	1659	24	—	—	—	23	1	—	24	—
11	?	11	1659	31	—	—	—	31	—	—	31	—
12	Szöllősgyőrök	11	1658	44	—	—	—	33	11	—	44	—
13	Vásárosdombó	1	1655	14	—	—	—	13	1	—	14	—
Összesen: 0/0		A —	—	695	3	9	12	272	19	1	292	391
Összesen: Gesztenyémajor nélkül 0/0		B —	—	266	3	9	12	214	19	1	234	20
				100	—	—	4,5	—	—	—	88,0	7,5

* Megyék kódszámai:

1. Baranya megye	8. Hajdú megye
2. Bács megye	9. Moson megye
3. Békés megye	10. Pest megye
4. Csanád megye	11. Somogy megye
5. Csongrád megye	12. Tolna megye
6. Esztergom megye	13. Veszprém megye
7. Fejér megye	14. Zala megye

5. sz. táblázat (1683—1686)

Sor- szám	Lelőhely	Megye	Utolsó érme kibocsátási ideje	Darab- szám	Arany		
					külföldi	magyar	Ösz.
1	Balatonmagyaród	14	1685	261	4	—	4
2	Boldog	10	1684	50	—	—	—
3	Csesztreg	14	1686	242	—	—	—
4	Gyulavári	3	1686	24	1	—	1
5	Hódmezővásárhely	5	1686	32	4	—	4
6	Kiliti	11	1683	338	—	—	—
7	Pola	14	1685	322	12	—	12
8	Rugásd	1	1685	34	—	—	—
9	Szabadka	2	1683	3	3	—	3
10	Tolnasziget	12	1684	58	18	4	22
	Összesen:	—	—	1364	42	4	46
	%	—	—	100,0	—	—	3,4

6. sz. táblázat (1687—1696)

Sor- szám	Lelőhely	Megye	Utolsó érme kibocsátási ideje	Darab- szám	Arany		
					külföldi	magyar	Ösz.
1	Battonya	4	1687	165	—	—	—
2	Buzsák	11	1696	452	—	—	—
3	Csót	13	1696	61	—	—	—
4	Debrecen	8	1696	118	—	—	—
5	Hobol*	11	1687	69	39	—	39
6	Lele	4	1690	801	1	—	1
7	Kecskemét	10	1696	68	27	41	68
8	Kötce	11	1696	287	—	—	—
9	Magyarmecske	1	1696	26	—	—	—
10	Pincze	14	1690	275	—	—	—
11	Sarkad	3	1695	52	—	—	—
12	Vészár	13	1691	172	—	—	—
13	Vörösmart	1	1696	155	1	—	1
	Összesen:	—	—	2701	68	41	109
	%	—	—	100,0	—	—	4,0

* Becsült megoszlás

Tallérveretek											15 krajcár			Egyéb db
Egész			2/3	1/2		1/3	1/4		1/6	Mindössz.	külföldi	magyar	Össz.	
külföldi	magyar	Össz.	külföldi	külföldi	magyar	külföldi	külföldi	magyar	külföldi					
4	—	4	3	—	—	—	—	—	7	14	83	58	141	102
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	45	47	3
9	—	9	1	—	—	—	—	—	—	10	124	107	231	1
2	—	2	4	1	—	—	2	—	—	9	1	9	10	4
14	—	14	—	—	—	—	—	—	—	14	—	—	—	14
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	10	328
2	1	3	15	—	—	1	—	—	9	28	146	135	281	1
—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	4	8	12	21
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
35	1	36	—	—	—	—	—	—	—	36	—	—	—	—
66	2	68	24	1	—	1	2	—	16	112	360	372	732	474
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8,2	—	—	53,7	34,7

Tallérveretek											15 krajcár			Egyéb db
Egész			2/3	1/2		1/3	1/4		1/6	Mindössz.	külföldi	magyar	Össz.	
külföldi	magyar	Össz.	külföldi	külföldi	magyar	külföldi	külföldi	magyar	külföldi					
—	—	—	1	—	—	—	2	—	—	3	—	—	—	162
—	—	—	66	—	—	—	—	—	—	66	180	189	369	17
—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	16	44	60	—
—	—	—	36	—	—	—	—	—	—	36	19	27	46	36
29	1	30	—	—	—	—	—	—	—	30	—	—	—	—
28	4	32	34	1	—	—	—	—	—	67	6*	8*	14	719
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	3	119	67	186	98
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	15	26	—
1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	55	192	247	27
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	38	13	51	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	90	160	12
5	—	5	21	—	—	—	—	—	—	26	39	89	128	—
63	5	68	160	2	—	—	2	—	1	233	553	734	1287	1072
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8,6	—	—	47,7	39,7

7. sz. táblázat (1697—1706)

Sor- szám	Lelőhely	Megye	Utolsó érme kibocsátási ideje	Darab- szám	Arany		
					külföldi	magyar	Össz.
1	Babarc	1	1700	152	3	—	3
2	Berhida	13	1697	105	—	—	—
3	Felsőörs-Öreghegy	14	1704	261	—	—	—
4	Kecskemét	10	1702	879	—	—	—
5	Kecskemét	10	1702	189	—	—	—
6	Kecskemét	10	1702	158	—	—	—
7	Kecskemét	10	1706	170	—	3	3
8	Lenti	14	1704	205	—	—	—
9	Nemeshetés	14	1702	162	—	—	—
10	Nemeshetés	14	1702	1519	—	—	—
11	Ócsény	12	1697	47	—	—	—
12	Ötvöskonyi	11	1704	130	—	—	—
13	Pápa	13	1699	69	—	—	—
14	Petőhenye	14	1705	1593	7	—	7
15	Pusztamagyaródl	14	1700	185	—	—	—
16	Sárisáp	6	1705	202	—	—	—
17	Székesfehérvár	7	1706	17	15	—	15
18	Tapolca	14	1700	18	—	—	—
19	Tapolca	14	1704	53	—	—	—
	Összesen	—	—	6114	25	3	28
	%	—	—	100,0	—	—	0,4

8. sz. táblázat (a 4—7. sz. táblázat összesítő sorai)

Sor- szám		Darabszám	Arany				Egész		
			külföldi	magyar	Össz.	%	külföldi	magyar	Össz.
1	1650—1665 A	695	3	9	12	1,7	272	19	291
	B	266	3	9	12	4,5	217	19	233
2	1683—1686	1364	42	4	46	3,4	66	2	68
3	1687—1696	2701	68	41	109	4,0	63	5	68
4	1697—1706	6114	25	3	28	0,4	31	14	45

Tallérveretek											15 krajcár			Egyéb db
Egész			2/3	1/2		1/3	1/4		1/6	Mindössz.	külföldi	magyar	Össz.	
külföldi	magyar	Össz.	külföldi	külföldi	magyar	külföldi	külföldi	magyar	külföldi					
2	1	3	87	—	—	—	1	10	—	101	10	38	48	—
—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	20	12	32	71
9	5	14	1	—	—	—	—	—	—	15	79	85	164	82
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	532	338	870	9
—	4	4	—	—	18	—	—	7	—	29	88	72	160	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	91	65	156	2
3	—	3	—	—	5	—	—	—	—	8	79	61	140	19
8	—	8	—	—	1	—	—	—	—	9	84	45	129	67
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	159
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4	5	1514
—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	3	—	27	27	17
2	—	2	—	1	1	—	—	—	—	4	51	58	109	17
—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	5	38	17	55	9
7	4	11	1	2	2	—	—	—	1	17	186	350	536	1033
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	73	36	109	76
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	5	197
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	16
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	52
31	14	45	95	4	28	1	1	17	2	193	1340	1211	2551	3342
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3,2	—	—	41,7	54,7

Tallérveretek									15 krajcár				Egyéb	
2/3	1/2		1/3	1/4		1/6	Mindössz.	%	külföldi	magyar	Össz.	%	db	%
külföldi	külföldi	magyar	külföldi	külföldi	magyar	külföldi								
—	—	1	—	—	7	—	292	42,0	—	—	1	0,2	390	56,1
—	—	1	—	—	—	—	234	88,0	—	—	1	0,4	19	7,1
24	1	—	1	2	—	16	112	8,2	360	372	732	53,7	474	34,7
160	2	—	—	2	—	1	233	8,6	553	734	1287	47,7	1072	39,7
95	4	28	1	1	17	2	193	3,2	1340	1211	2551	41,7	3342	54,7

árak¹¹⁶ grafikus ábrázolása irányát tekintve szükségszerűen egyezik a tallér árfo-lyamát bemutató vonallal. Más szavakkal *a forintra átszámított szarvasmarha-átlagár — mivel mindvégig emelkedő tendenciát mutat — elleplezi a tényleges árcsökkenést*. Éppen ezért a 3. számú grafikonon tallérra számítva ábrázolja a szarvasmarha tízéves átlagárának alakulását,¹¹⁷ s egyben az árcsökkenést is érzékletessé teszi. Míg a szarvasmarha árának esése már 1661—1670 között bekövetkezett, addig a gabonaneműeket reprezentáló árpa árának csökkenésére csak 1671—1680 között került sor. E periódusban azonban az árpa átlagára akár a forint-, akár a tallérgörbét nézzük, egyértelműen lefelé mutat. (Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az árpához hasonló a zab ármozgása is, a búza ára forintban számítva mérsékelten emelkedő, tallérban kifejezve viszont egyértelműen csökkenő tendenciájú az 1670-es években.)¹¹⁸ *A mezőgazdasági termékek árának hanyatlása miatt egyre több árucikket kellett tehát eladni ahhoz, hogy a megdrágult tallért és aranyat elő lehessen teremteni. Az adók e két pénznemben történt követelése egyfelől, másfelől az árviszonyok kedvezőtlené válása¹¹⁹ — harapófogóhoz hasonlóan — két irányból is szorítólag hatott a török uralom alatt élő lakosság gazdasági életére, melynek teherbíró képessége ily módon már a felszabadító háború kezdete előtt meggyengült*. Hozzájárult ehhez az is, hogy *a királyi Magyarország területére küldött adók és pénzszolgáltatások — az árfolyamkülönbségekből következően az 1660-as évek végétől — tetemes veszteséggel sújtották az adózókat* (vö. a 21. sz. jegyzettel dokumentált szövegrésszel és a 83. sz. jegyzettel).

A fentiek alapján jogosan vetődik fel a kérdés, vajon nem tűnt-e el az arany és a tallér a pénzforgalomból. A számadáskönyvekből vett idézetek több esetben is azt tükrözték, hogy a tallér számolási egységgé vált, a gyakorlatban timonnal vagy garassal fizettek, s mindkettőt tallérra számították át. Ahhoz, hogy az arany és a tallér, mint ténylegesen létező fizetési eszköz, előfordulását bizonyítsam, szükségesnek tartottam közvetett argumentációs anyagként olyan területek éremleleteinek¹²⁰ megvizsgálását, amelyek vagy közvetlenül török uralom alatt álltak, vagy a török hódította országrésszel határosak voltak.

¹¹⁶ Nagykőrös számadáskönyvei hosszabb távon csupán a tehenc árának nyomon követését teszik lehetővé. A tízéves átlagárak alapján megrajzolt tehénárgörbét — más helyi piacok szarvasmarhaáraival összevetve — közölte már *Zimányi Vera*: A magyarországi ármozgások helye az európai árfejlődésben. Történelmi Szemle, 1972. 404 (a továbbiakban: *Zimányi*: A magyarországi ármozgások . . .).

¹¹⁷ A két irányú megközelítés szükségességére hívta fel a figyelmet *N. Kiss István*: Az ár-és bértörténet 149.

¹¹⁸ *Buza János*: A gabonaneműek XVII. századi ártörténetéhez. (Vö. az 54. sz. jegyzetet.)

¹¹⁹ Vö.: *Zimányi*: A magyarországi ármozgások . . . 402—405.

¹²⁰ A táblázatokat a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött „Éremleletek” c. gépiratos jegyzék, valamint a Numizmatikai Közlönyben közzétett leletleírások alapján állítottam össze. Sem az Archeológiai Értesítőre, sem egyéb kiadványokra, — pl. vidéki múzeumaink közleményeire, amelyek szintén hírt adnak egyes éremleletekről — nem terjedt ki az anyaggyűjtés. Az egyes leletek közlőinek nevét is feltüntettem a táblázatok illetve a lelethelyek sorrendjében. Rövidítések: NK. = Numizmatikai Közlöny; MNM. = Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, Éremleletek. Az Éremleletek közlőinek betűjele: G. I. = *Gedai István, H. P.* = *Harasányi Pál, H. L.* = *Huszár Lajos. 1650—1665*: 1. MNM: 60/1927; 2. MNM: 585, 608/1912; 3. MNM: 39 B/1910; 4. MNM: 376/1897; 5. NK. 1959—1960. 76; 6. NK. 1939—1940. 67. H. L.; 7. MNM: 683/1896; 8. MNM: 252/1897; 9. MNM: 32 A/1908; 10. MNM: 234/1908; 11. MNM: 377/1897; 12. MNM: 246/1876; 13. NK. 1939—1940. 67. H. L. — *1683—1686*: 1. NK. 1949—1950. 57. H. L.; 2. MNM: 166/1907; 3. MNM: 70—A/1909; 4. MNM: 95/1966; 5. MNM: 151/1874; 6. MNM: 158/1907; 7. MNM: B—159/1909; 8. MNM: 441—A/1913; 9. MNM: 46—A/1908; 10. NK. 1924—1925. 44. H. P. — *1687—1696*: 1. NK. 1951—1952. 74. H. L.; ill. MNM: 79/1943; 2. NK. 1965—1966. 94. H. L.; 3. NK. 1939—1940. 67. H. L.; 4. MNM: 279/1927; 5. MNM:

A megvizsgált éremleletek a pénzek elrejtési — helyesebben az utolsó veret kibocsátási — idejét véve figyelembe túlmutatnak a magyarországi török uralom zárószakaszán. Az időbeli túllépést az teszi indokolttá, hogy — miként az az összesítő táblázatból nyilvánvalóan kitűnik — az arany és a tallér nemcsak a török uralom utolsó évtizedeiben, hanem azon túlmenően is egyre ritkább jelenséggé vált a pénzforgalomban. Az 1650—1665 közötti időszakban elrejtett pénzeknek közel felét (43,70%), illetve az egyetlen nagymennyiségű váltópénzt tartalmazó gesztenyésmajori lelet teljes kikapcsolásával, zömét (92,50%) tallérok és aranyak képezték (ld. a 4. sz. táblázat összesítését). Mindebből persze hiba lenne arra következtetni, hogy a nagy arányú tallér- és aranyrészesedés az időszak pénzforgalmának lú tükre (az elrejtett pénzmennyiség ugyanis hosszabb felhasználási folyamat eredménye lehetett), azt azonban bizvást feltételezhetjük, hogy a XVII. század közepe táján a hódoltság területén még elegendő tallér és arany volt forgalomban ahhoz, hogy e két pénzfajta lehessen a tezaurálás legfőbb eszköze. Nem vizsgálva az éremleletekben viszonylag szegényebb 1666—1682 közötti időszakot, az 1683—1686, illetve az 1687—1696 közötti — teljesen önkényesen elhatárolt — metszetek az 1650—1665 közöttihez képest a tallérveretek erőteljes csökkenését vetítik elénk. Az 1650—1665 „A” variáns 420%-val szemben csupán 8,20%, illetve 8,60% a tallérok részesedése 1683—1686, illetve 1687—1696 között, noha e két utóbbi metszetben a mindösszesen vett tallérok számát tükröző százalékos mutató erősen torzít, hiszen az 1/6-től 2/3-ig terjedő résztallérokat — vállalva a módszer vitathatóságát — matematikailag kifogásolható módon, a névérték figyelmen kívül hagyásával ugyanúgy 1 egységként szerepeltettem, mint az egész tallérokat. Addig, amíg az éremleleteken belül a tallérveretek — kiváltképpen az egészek — részesedése szembeszökően alacsonnyá vált 1683—1696 között, a dukátok aránya nagyjából azonos szinten maradt az 1650—1665 „B” variáns százalékos mutatójával. A tallérveretek csökkenésével szemben megnövekedett a váltópénzek aránya, 1683—1686 között 88,40%-ra emelkedett, s nagyjából ezen a szinten (87,40%) maradt 1687—1696 között is. A váltópénzek részesedésének további növekedése (96,40%) képezi az utolsó metszet (1697—1706) fő jellegzetességét, a tallérnak és az aranyak is most már egyértelműen csekélyé váló hányada mellett (3,20% + 0,40%). Figyelemre méltó, hogy közben a váltópénzekben belül a legértékesebb, a 15 krajcáros, részesedése is mind kisebbé vált, ezzel szemben érthető módon a csekélyebb értékű egyéb aprópénzek aránya növekedett meg. Az éremleletek adatait összesítő 8. számú táblázat százalékos mutatóinál élesebben ugrik ki e módosulás akkor, ha a váltópénzek megoszlását kiemelve nézzük meg:

292/1895: 6. MNM: 446/1898; 7. MNM: 187/1892; 8. MNM: 578/1898; 9. MNM: 31—A/1908; 10. MNM: 285/1907; 11. MNM: 105/1967; 12. NK. 1957—1958. 64. H. L.; 13. MNM: 413/1912. — 1697—1706: 1. MNM: 108/1963; 2. NK. 1965—1966. 93. G. I.; 3. NK. 1951—1952. 73. H. L.; 4. MNM: 198/1907; 5. MNM: 292—A/1910; 6. MNM: 308—A/1915; 7. NK. 1942. 67. H. L.; 8. NK. 1937—1938. 115. H. L.; 9. MNM: 484—A/1913; 10. MNM: 328—B/1913; 11. NK. 1967—1968. 107. G. I.; 12. NK. 1955—1956. 70. H. L.; 13. MNM: 433/1905; 14. NK. 1933—1934. 99. H. L.; 15. MNM: 593/1903; 16. NK. 1949—1950. 57—58. H. L.; 17. MNM: 263/1932; 18. MNM: 69—A/1910; 19. MNM: 31—B/1910.

9. sz. táblázat

Metszet	Összes váltópéNZ		15 krajcáros		Egyéb váltópéNZ	
	db	%	db	%	db	%
1650—1665 B	20	100	1	5	19	95
1683—1686	1.206	100	732	60,7	474	39,3
1687—1696	2.359	100	1.287	54,6	1072	45,4
1697—1706	5.893	100	2.551	43,3	3342	56,7

Jelen táblázat alapján — valamint tudva azt, hogy az éremleleteken belül 1697—1706 között a tallér és az arany együttes részesedése mindössze 3,6⁰/₀ volt — kézenfekvő annak megállapítása, hogy a közép értékű váltópéNZ lett a tezaurálás legfőbb, ha nem is a legkeresettebb eszköze.

Az a tény, hogy az éremleleteken belül¹²¹ a tallér és az arany a török uralom megszűnése után még kisebb arányban mutatható ki az általam vizsgált területen, egyttal azt is bizonyítja, hogy hiányukat nem lehet kizárólag a török adóztatás számlájára írni.

Az 1660-as évek közepén a török uralom alatti országrészen megkezdődött tallér- és dukátárfolyamemelkedés, a timonok beáramlásának eredménye — tehát bizonyos váltópéNZ mennyiségének megnövekedése — végső soron a külföldi váltópéNZek inflálódásának következménye volt.

A XVII. század második felében meginduló inflációs folyamat azonban nemcsak a Török Birodalmon belül figyelhető meg. 1659-től a 6 és 15 krajcárosok tömeges verésének kezdetétől Ausztriában is kibontakozott az a több évtizedes pénzrontási hullám, amelyet Rudolf Geyer a váltópéNZ kibocsátás okozta infláció iskolapéldájának nevezett.¹²² Az említett krajcárveretek forgalomba hozatala Ausztriában és a királyi Magyarország területén egyaránt a tallérok drágulását idézte elő,¹²³ ennek eredményeként emelkedett meg a tallér árfolyama 1669-ben mind Alsó-, mind pedig Felső-Magyarországon. (Ld. az 1. számú grafikont !). A tallérnél lényegesen kevesebb ezüstöt tartalmazó 15 krajcárosokból¹²⁴ egyedül a bécsi pénzverde több mint 26 milliót állított elő 1660—1665 között,¹²⁵ s mivel a

¹²¹ Az éremleletek alapján összeállított táblázatok elemzését e ponton lezártak tekintem. Úgy érzem, szemléltető szerepüket betöltötték, további elemzésük egyrészt deformálná tanulmányom szerkezetét, másrészt az általam alkalmazott vizsgálati módszer kézműves jellegű csupán, ha az olyan korszerű feldolgozáshoz hasonlítom, mint amilyen *P. Cerwenka* és *P. W. Roth* már idézett, díjazott munkája. Az önkritikus alapállás mellett legyen szabad arra is utalnom, hogy az éremleletek komplex vizsgálata egyébként szívfonalas numizmatikai irodalmunknak sem erőssége. E sommás megállapítást tompítandó, legyen szabad utalni egy közleményre és egy önálló kiadványra: *Módy György—Gedai István: XVI. századi éremlelet Nyírmártonfalváról. Különnyomat a debreceni Déri Múzeum 1967. évi évkönyvéből. Debrecen. 1968. 229—245, illetve: Pohl Artur: Tiroli tallérok. Hazai forgalmuk a hódoltság korában 1566—1657. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete kiadása. Bp. 1973.*

¹²² *Geyer: Münz- und Geldgeschichte . . . (Příbram) 42.*

¹²³ *Huszár: Pénzforgalom 1180, Probszt: 464.*

¹²⁴ A tallérok 87,5⁰/₀-os ezüsttartalmával szemben 51 db 1659—1697 között vert 15 krajcáros vegyi uton megállapított ezüsttartalma átlagosan 56,5⁰/₀! A tallér ezüsttartalmára ld. a 2. sz. táblázatot, a 15 krajcárosok ezüsttartalmára: *Dr. Kocsis J. Endre: I. Lipót korabeli 15 kr-os érme ezüsttartalma. Dolgozatok a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Régiség-tudományi Intézetéből. Szeged, 1937. (XIII. évf.) 247—248, Probszt: 464.*

¹²⁵ *Eduard Holzmaier: Die Münzstätte Wien unter Andrea Cetto (1660—1665). Numismatische Zeitschrift, 1934. 85. A többi pénzverde, melyekben ugyancsak tömegesen verték a 15*

tallérok verését gyakorlatilag szüneteltette, a krajcárok kibocsátásával tetemes nyereségre tett szert.¹²⁶ A 6 és 15 krajcárosok német földre is benyomultak, ahol ezért az 1667. évi zinnai egyezmény értelmében védekezésül rátértek a 2/3, 1/3, illetve 1/6 tallérok kibocsátására.¹²⁷ I. Lipót és a zinnai egyezményben érdekelték között eredménytelen tárgyalások folytak a pénzkibocsátás szabályozásáról, illetve összehangolásáról, s így átmeneti szünet után tovább folytatódott a krajcárok verése.¹²⁸ E rövid kitekintés révén a tallérinség egyik újabb tényezőjéhez jutottunk, nevezetesen ahhoz, hogy az ausztriai váltópénz kibocsátás fokozódásával párhuzamosan csökkent a forgalomba kerülő tallérok mennyisége, illetve a korábban domináló egész tallérok mellett — lásd nagy számukat az 1650—1665 közötti éremleleteken belül — egyre több német földről származó 2/3, 1/3, 1/6, illetve a Habsburg-pénzverdékben is előállított 1/2 és 1/4 tallér került a pénzforgalomba. A résztallérok, valamint a krajcárveretek forgalmi szerepének növekedése szinte kínálja a figyelemfelkeltést, hogy ti. a XVII. század második felében nemcsak a Török Birodalom pénzügyi helyzete volt válságos, hanem a Habsburg-államháztartás és a német fejedelemségek egy része is komoly pénzügyi nehézségekkel küszködött.

Ha egyfelől a tallért egyáltalán nem verő Török Birodalom részéről mind nyomasztóbbá váló, tallért és aranyat követelő adóztatásra, másfelől a mind kevesebb tallért kibocsátó Habsburg-államháztartásra gondolunk, akkor joggal vetődik fel a kérdés, hogy hogyan tudott szert tenni az egyre ritkábbá váló tallér-ra a török uralom alatt élő parasztság. *A választadás kulcsát a marhakivitelben látom, mert bármennyire kedvezőtlen is vált az árak csökkenése miatt a szarvasmarha értékesítése,¹²⁹ főként e tradicionális exportcikk¹³⁰ eladása révén volt lehetséges a magas nemesfém tartalmuk miatt rendkívül keresett tallérok és aranyak előteremtése.* Jól ismert, évszázados gyakorlata volt ez a pénzszerzésnek, amelyet Zala megye statutumától,¹³¹ Bethlen Gábor 1628. évi megállapításáig¹³² — miszerint csak

krajcárosokat, pénzkibocsátásának mennyiségéről nem maradtak fenn adatok. *Eduard Holzmaier*: Geld und Münze unter Kaiser Leopold I. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Bd. LX. 1952. 244 (a továbbiakban: *Holzmaier*: Geld und Münze . . .).

¹²⁶ „Dem Kaiser brachte diese Prägung einen um rund 1 1/2 Millionen höheren Gewinn, als es bei Talern möglich gewesen wäre.” *Holzmaier*: Geld und Münze. 242. Vö. *Probszt*: 464.

¹²⁷ A zinnai egyezményre ld.: *Schrötter*: Wörterbuch . . . 757. *Holzmaier*: Geld und Münze . . . 244; *Sédillot*: 521; *Probszt*: 467—468.

¹²⁸ *Geyer*: Münz- und Geldgeschichte (*Pribram*) 43. *Probszt*: 468.

¹²⁹ *Zimányi*: A magyarországi ármozgások . . . 402—405. A szarvasmarha tallérban kifejezett átlagárának esését mutatja 1670—1680 között e tanulmány 3. grafikonja is.

¹³⁰ *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században 1963. 64, 90, 142—143, 172. *Ember Győző*: Külkereskedelmünk történetéhez a XVI. században. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Osztályának közleményei. 1958. *Pach Zsigmond Pál*: A nemzetközi kereskedelmi útvonalak XV—XVII. századi áthelyezésének kérdéséhez. Századok, 1968. 863—893. *Makkai László* Der ungarische Viehhandel 1550—1650 in: Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650. Herausg.: Ingomar Bog. Köln—Wien 1971. 483—506. Bőséges példaanyagából kitűnik, hogy a szarvasmarha tallérért és dukátért cserélt gazdát. 502—503.

¹³¹ „ . . . az áros emberek kik barmot, lovat és efféléit árulnak az aprópénzt nem akarják elvenni, mely dolog sokaknak nagy károokra és fogyatkozásokra vagon.” *Kolosvári Sándor—Óvári Kelemen*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Bp. 1902. V/1. 72.

¹³² „Minthogy az mi országunkban az aranyat, tallért immár szemünkkel sem láthatjuk, úgy elfogyott”, csak úgy szereshetne, ha ökröket hajtana fel Németországba s ezeket ott jó tallérron adnák el.” *Lipták János*: A portai adó története az erdélyi fejedelemségben (hely és év nélkül, Késmárk. 1911), 12.

a Németországba hajtott ökrökért lehet tallért kapni — a barmaikat túlnyomó többségükben csak tallérért eladó nagykőrösi gazdáknak nyomon követhetünk. (Az 1671—1680 közötti időszak számadáskönyvi bejegyzései szerint a szarvasmarha közel 90 %-a tallérért kelt el, ezzel szemben a gabonának csupán 30 %-áért fizettek Nagykőrösön ebben a pénzneemben.) A tőzsérkedő gazdagparasztok árukereskedelmi tevékenysége közismert, nyilvánvaló az is, hogy a tallér és az arany az ő közvetítésükkel jutott el a török hódoltság területére, hogy ott részben gazdát cseréljen a mezővárosi piacokon, illetve kisebb részben kevesek kezén átmeneti felhalmozásra kerüljön. S ha Takáts Sándortól¹³³ napjainkig — bár már egyre csökkenő nyomatékkkal — tartja magát az a megállapítás, hogy a magyarországi marhakereskedelem hasznát Ausztria fölözte le, akkor legyen szabad ez alkalommal arra is utalni, hogy a közvetlen részesedést biztosító vámjövödelmeken kívül,¹³⁴ az adók révén közvetve a Török Birodalom is jelentékeny hasznot húzott a magyarországi marhakivitelből.

Másfelől, ami a paraszti kézen maradó, marhakereskedelemből származó tallér- és dukátjövödelmet illeti, ez tette lehetővé egy igen szűkkörű — néha rokoni kapcsolatokkal is átszótt¹³⁵ — tőzsérkedő paraszti elem számára, hogy kiemelkedjék az örökös jobbágság nyügeből, miként ezt az 1665-ben ellopott marháit után Csetnek mezővárosáig¹³⁶ személyesen nyomozó Szörös András példája bizonyítja. A nagykőrösi Szörös Andrást 1677-ben 400 ezüret tallér fejében manumittálta Keglevich Miklós,¹³⁷ ugyanannyiért, miként korábban Sepsei Szabó Jánost, másik nagykőrösi jobbágyát.¹³⁸ (Becslésem alapján 400 tallérért 1676/77-ben Nagykőrösön 80—84 db. tehenet, vagy 85—86 kocsi alá való árpát lehetett volna venni.) Az 1682/83-ban főbírói tisztet is viselő Szörös András 1686 februárjában kelt végrendeletében — nem részletezett „kicsin javacskaín” kívül — mintegy 370 tallerra rugó pénzüsszegegről emlékezett meg,¹³⁹ ez azonban csupán követeléseit tartalmazta saját adósságai nélkül, hogy készpénzének, jószágainak,¹⁴⁰ egyéb vagyonának együttes értéke mennyi lehetett, az a végrendeletből nem tűnik ki. Nevezett főbíró egyike volt azoknak a — Majlát Jolán által civis gazdáknak nevezett — nagykőrösi lakosoknak¹⁴¹, akik a marhakereskedelemre támaszkodva a XVII. század 70-es, 80-as éveiben is képesek voltak a vagyonszerzésre,

¹³³ Takáts Sándor: A magyar tőzsérség pusztulása. Budapesti Szemle, 1926. 201, 333—357.

¹³⁴ Csáti Gergely, kőrösi lakos, 133 marha után fizetett harmincadot. Okmánytár I. 310. Nagykőrös lakói 1654-ben, 1657—1658-ban is megajándékozták a váci harmincadost. Okmánytár I. 193, 230. Dömsöd lakosai 1673—1679 között többször is fizettek vámot marháik után. Okmánytár II. 264—267, 269. A korábbiakra: Vass Előd: A váci török vámnaplók adatai az Alföld felől Nyugatra irányuló XVI. századi áruforgalomról. Agrártörténeti Szemle, 1972. 120—155.

¹³⁵ Okmánytár II. 93.

¹³⁶ Csetnek mezőváros levéltára, fasc. II. N° 34. MNV. Štitník. Rozsnyói Állami Levéltár. Rožňava. Brzotin.

¹³⁷ Okmánytár II. 44—45.

¹³⁸ Okmánytár I. 405—407. A manumissióra ld. Varga: Jobbágyrendszer... 226—258. Ezen belül nagykőrösi manumittálása: 237—238, 241, 246.

¹³⁹ Okmánytár II. 143—145. Követeléseit közel 400 tallerra becslem, nem számítva azt a 227 tallért, amivel a város volt adósa, ui. az ezt kitevő 3 tételt végrendeletében áthúzták. Adósságainak összegét 25,5 tallerra lehet becsülni, ezt levonva követeléseinek majdnem 400 talléros összegéből kaptam a ca. 370 tallért.

¹⁴⁰ 1682-ben még Muslai Györggyel együtt 700 marha és 1000 juh tartására bérelte Mikebuda pusztát. Varga: Jobbágyrendszer... 241.

¹⁴¹ A civis gazdákra, gazdálkodásukra, jelentős marhakereskedelmükre: Majlát: 159—165.

pénzfelhalmozásra. Példája azonban inkább kivételes, semmit tipikus a magyarországi török uralom utolsó évtizedeinek egyre nyomorúságosabbá váló viszonyai között.

*

Az összefoglalást megelőzően még egy pillantást kell vetnünk a tallér és az arany egymáshoz való viszonyára. Előjáróban szükségesnek tartom leszögezni, hogy olyan ellentmondásos kép tárul elénk, amelynek megnyugtató értelmezéséhez az adott, illetve a kutatás jelen stádiumában rendelkezésre álló anyag nem elégséges. A problémakört ennek ellenére érinteni kell, még akkor is, ha a kielégítő válasz egyelőre várat magára. Nagykőrösön 1634—1667 között a tallérnak — mint olyannak — 160 dénár volt az árfolyama, az aranyé pedig 300, 320, 325, illetve 350 dénárt tett ki 1634—1644 között, ha azonban kifejezetten *magyar aranyat* említettek, akkor azt mindig 300 dénárban számították. 1649—1661 között az arany árfolyama 320 dénáron állandósult, mivel ez a kurzus már 1635-ben is előfordult, s közben a tallér árfolyama 160 dénáros szinten állt, igen nagy a valószínűsége annak, hogy a XVII. század második harmadának országos szinten is nyugalmasabb pénzügyi viszonyai közepette Nagykőrösön az arany és a tallér árfolyamának dénárban kifejezett aránya 1:2 lehetett. 1642—1668 között Lőcsén is ugyanígy alakult a magyar arany és a tallér dénárkursusának aránya, ugyanis 1 arany 360 dénárral, 1 tallér pedig 180 dénárral volt egyenlő.¹⁴² 1668-tól Nagykőrösön mind az arany, mind a tallér árfolyama emelkedett, ha az ez évi 400 dénáros arany-, illetve 200 dénáros tallérkursust tekintjük, akkor megállapítható, hogy az emelkedés egyenletes volt, az arany: tallér = 1:2 aránypár ekkor még nem változott. 1672—1682 között azonban a tallér árfolyama 240 dénáron állapodott meg, az arany kurzusára viszont alig van adat ebből az időszakból, árfolyama 1669-ben elérte a 450 dénárt, s a következő, 1681-ből származó egyetlen adat szerint is ugyanennyi volt. Mivel több mint egy évtizeden belül egyéb helyi adata — legalább is olyanra, ami problémamentesnek tekinthető — nincs példa, igen nagy a véletlen egyezés lehetősége. Az 1668—1681 között keletkezett számadáskönyvekből kimutatható az aranypénz előfordulása, sőt egyes adózók fizettek is arannyal, csupán az árfolyam megállapítása ütközik nehézségbe, vagy éppenséggel lehetetlen. 1671-ben Balogh István két ízben is 2 arannyal törlesztette adóhátralékát, s ezt követően még 2 tallérral és 4 forint 86 dénárral tartozott, miután adott 1 db. kettős aranyat, tartozása 86 dénárra csökkent, amit két részletben, 40, illetve 46 dénárral egyenlített ki.¹⁴³ Ez esetben csak hipotétikusan állapítható meg a tallér és az arany árfolyama. Ha az 1669. évihez hasonlóan 200 dénáros tallérkursust tételezünk fel, akkor a tartozás összege — 2 tallér 4 forint 86 dénár — 886 dénárba rugot, s mivel 1 db. kettős arany befizetése után már csak 86 dénárnyi hátralék maradt, akkor arra lehetett következtetni, hogy egy aranyat 400 dénárban, azaz 4 forintban számítottak, s így az arany és a tallér aránya ismét 1:2, de felmerülhet joggal az a kérdés, hogy 1669-hez] képest miért csökkent 50 dénárral az arany árfolyama. Nehezíti a magyarázatot az is, hogy a számadáskönyvekben alig van utalás az aranypénznek minéműségére, eredetére. 1678-ban az egyik módos nagykőrösi gazda többek között „Summára 6 török aranyat” adott,¹⁴⁴ arra azonban, hogy ezt hány forintban számították be, semmi fogódzó nincsen.

¹⁴² Kazimir: Vývoj reálnej hodnoty . . . 203.

¹⁴³ Szk. 1671. 49. OL. 3416.

¹⁴⁴ Szk. 1678. 129. OL. 3416.

A különböző fennhatóság alatti országrészek, sőt az egyes országrészekben belüli helyi piaci eltérések szintén növelik a kérdőjelek számát. 1670-ben Fáy László Füleken elismervényt adott arról, hogy felvett az „Alsó-Némedin lakozó nemes Tóth Gergely uramtul tizenhatsz jómértékű aranyakat, id est auras nro 18, mely az pénznek mostani folyása szerint tészén hetvenkét magyarforintokat”.¹⁴⁵ Füleken, a királyi Magyarország területén, tehát 1 aranyat 400 dénárban számítottak, de ugyanebben az évben Besztercebányán 396, Lőcsén 436 dénárban fogadták el az aranyat.¹⁴⁶ 1670-ben Besztercebányán a tallér árfolyama 196 dénár volt, az idézett helyi aranykurzus alapján az arany és a tallér aránya Besztercebányán is 1:2, Lőcsén viszont a 436 dénáros aranyárfolyammal szemben 200 dénáros tallérkurzus állt,¹⁴⁷ ennek alapján már eltérő — 1:2,18 — arany–tallér arányt kapunk, amit úgy is megfogalmazhatunk, hogy Lőcsén a tallér az aranyhoz képest veszített korábbi értékéből.

Nagykőrös anyagához visszatérve az arany 1669. évi 400, illetve 450 dénáros, majd az 1671. évi — becsült ugyan, de ismét — 400 dénáros kurzusának ingadozása abból is következhethet, hogy különböző eredetű és állapotú — talán ép vagy kopott — dukátok húzódtak meg az arany elnevezés mögött. Ettől eltekintve akár a 400, akár a 450 dénáros aranyárfolyamot viszonyítjuk a tallér 240 dénáros kurzusához, az arany és a tallér dénárértékének aránya 1:1,67 illetve 1:1,875-nek megfelelően alakul, tehát eltér mind a korábbi helyi 1:2, mind a Lőcsén 1670-ben fennálló 1:2,18 aránytól. *Az arany és a tallér dénárérték alapján történő összehasonlításából az következne, hogy a tallér Nagykőrösön 1672-től relatíve értékeesebbé vált, hiszen 1649—1661 között 2 tallér felelt meg 1 aranyak, az 1670-es években pedig, 1,67, illetve 1,875 tallér tett ki 1 aranyat. Ha azonban a pénzforgalomban a tallér és az arany, mint ténylegesen létező pénz került egymással szembe, akkor a török uralom alatti területen 1 arany mindig többet ért 2 tallérnál az 1670-es években, miként ezt az alábbi példák igazolják: 1674. „Nógrádban az mely száz aranyat adtam volt Nagy János uramnak szegedi sokadalomhoz, megadta eő kegyelme tallérul 240 tallért.”¹⁴⁸ A dénárárfolyam torzító hatása ez alkalommal nem zavarhat, s így megállapítható, hogy 1672-ben az arany és a tallér reális aránya 1:2,4 volt. 1676-ban Kecskeméten 1 fertály búzát 1 aranyért adtak, de kikötötték, hogy „Ha penig aranyat nem adhatnának a 2 tallérhoz den. 40 adnak”.¹⁴⁹ Az arany és a tallér aránya ez esetben 1:2,16. Ugyanezt az összefüggést tükrözi az 1679. évi nagykőrösi számadáskönyv egyik bejegyzése is: „Tavali székbíráink Vargha Mihály és Szappanos József adtanak nro. száz aranyat in et pro 216 tall,”¹⁵⁰ azaz 1 aranyak ekkor is 2,16 tallér felelt meg. Mindezek alapján levonható a következtetés, hogy az arany és a tallér dénárban kifejezett árfolyama nem tükrözi a két pénzféleség egymás közötti tényleges értékviszonyát, s ez azt sugallja, hogy Nagykőrösön és valószínűleg Kecskeméten is az arany dénárértéke irreálisan alacsony volt, amit feltehetően a helyi tisztségviselők mesterségesen igyekeztek rögzíteni, betartaniok azonban csak átmenetileg sikerült, ugyanis az 1679. évi számadáskönyvben már külön tételben — „Arany váltásra hoc anno adogatunk” címen — tüntették fel azt a több részletben kifizetett 21 forint 22 dénárt,*

¹⁴⁵ Okmánytár I. 393.

¹⁴⁶ *Kazimir*: Výchov reálnej hodnoty . . . 204.

¹⁴⁷ Uo. 190.

¹⁴⁸ Kecskemét. Szk. 1673. 60. OL. 3402.

¹⁴⁹ Kecskemét. Szk. 1676. 128. OL. 3402.

¹⁵⁰ Szk. 1679. 182. OL. 3416.

amit az aprópénzek aranyra váltásakor adtak ki.¹⁵¹ Azt, hogy az arany árfolyama Kecskeméten is alacsonyabb volt mint Budán, bizonyítja egy 1677-ből kelt feljegyzés: „Ezen megírt pénzben levén arany 21, melyeket elváltván Budán adtak a felire flo. 6 den. 80,¹⁵² melyből kitűnik, hogy az ismeretlen típusú és kurzusú aranyforint Budán 32,38 dénárral volt magasabb árfolyamú, mint Kecskeméten. A budai adóbefizetésekből kiviláglik továbbá, hogy a törökök 1 aranyat 6 forintban, 1 tallért pedig 2 forint 73 dénárban számítottak,¹⁵³ ami egyfelől azt mutatja, hogy számítási módjukat nem jellemezte az a divergencia, amely Nagykőrösön fennállt az arany és a tallér dénárkurzusa, illetve az arany és a tallér — mint tényleges fizetési eszközök — átváltási aránya között. Másfelől a két pénz dénárértékében mutatkozó jelentős eltérés — ami a budai, valamint a nagykőrösi kurzus között fennállt — még szembetűnőbbé teszi, hogy Nagykőrösön a tallér dénárban meghatározható árfolyama rendkívül magas, az aranyé pedig irreálisan alacsony volt. A torzító dénárárfolyamon való egybevetést kikapcsolva sem lehet pontosan megállapítani az arany és a tallér általában vett arányát, többek között azért sem, mert a *pénzforgalomban egyidejűleg különböző eredetű és eltérő nemesfém-tartalmú tallérokkal és aranyakkal kell számolni*, miként ezt az alábbi táblázat is bizonyítja: (Nagykőrösön 1687. évi summa-adójának befizetése alapján.¹⁵⁴)

10. sz. táblázat

Arany		Tallér		Az arany és a tallér átszámítási aránya
megnevezés	db	db	megnevezés	
„czikkely”	220	550	oroszlános	1 : 2,5
közönséges	425	910	—	1 : 2,14
török	11	22	—	1 : 2

Ha a „czikkely”-nek írt velencei aranyat¹⁵⁵ nem a legkevesebb ezüstöt tartalmazó oroszlános tallerra számították volna át, akkor arra következtethetnénk, hogy a velencei dukát volt a legértékesebb a forgalomban lévő aranyforintok között, így azonban csupán azt lehet kétséget kizáróan megállapítani, hogy a török arany forgalmi értéke elmaradt a közönséges — valószínűleg a magyar — aranyforinté mögött.

Az arany és a tallér egymáshoz való viszonyának tárgyalását azzal lehet lezárni, hogy e két pénztípus az 1630-as évektől az 1660-as évek végéig Nagykőrösön is a királyi Magyarországhoz hasonlóan 1:2 megfelelést mutatott, az 1670-es években azonban ez az arány felbomlott és a pénzforgalomban viszonylag ritkább török aranytól eltekintve 1 aranyforintért a 2 talléron kívül még felpénzt — ca. 20—40 dénár közötti többletet — kellett fizetni.

¹⁵¹ Szk. 1679. 276. OL. 3416. Két évvel később: „Arany s tallér váltásra való expensa.” Szk. 1681. 285. OL. 3416.

¹⁵² Kecskemét. Szk. 1676. 96. OL. 3402.

¹⁵³ 1680—1681. „(minden tallért 2 forintban és 73 pénzben számlálván)”, illetve „Adtunk 50 aranyat pro 300 ft”. Okmánytár II. 80.

¹⁵⁴ Okmánytár II. 160.

¹⁵⁵ „A velencei dukátot a források néha »ciklin arany« néven emlegetik.” Huszár: CNH/1. III. 48.

A tallér és az arany árfolyamának vizsgálatát befejezve az alábbi megjegyzéseket tartom szükségesnek:

1. Az 1630-as évek közepétől az 1660-as évek közepéig a tallér árfolyama 160 dénárra tehető Nagykőrösön, s mivel e periódusban a pénzügyi zavarok kevésbé voltak jellemzőek, feltételezhető, hogy a török uralom alatti országrészen ehhez képest csupán jelentéktelen eltérések alakulhattak ki.

2. Az 1660-as évek második felétől meginduló árfolyamemelkedés nem csupán helyi — azaz nagykőrösi — jelenség volt, de, hogy 1665—1669 között hol és mikor következett be a tallérok és az aranyak ugrásszerű drágulása, azt konkrét, helyi anyagra támaszkodó elemzés alapján lehet megállapítani.

3. 1672—1682 között a tallér jellemző árfolyama Nagykőrösön 240 dénár volt, igen valószínű azonban, hogy az adókönyvek kényszerárfolyamot rögzítettek, s a lakosság — különösen áll ez az 1670-es évek végére és az 1680-as évek elejére — ennél többet volt kénytelen adni 1 tallérért, ha aprópénzek átváltása révén juthatott csak hozzá.

4. A tallér árfolyamát bemutató adatsort — részben a vonatkozó szakirodalom, részben az általam gyűjtött anyag gazdagabb volta miatt — megbízhatóbbnak tartom az aranyforint kurzusát tükröző adatoknál, kiváltképpen érvényes ez az 1669—1682 közötti időszakra.

5. A tallér és az arany dénárban kifejezett árfolyama — vonatkozik ez a középértékű váltópénzek egy részére is — nem mindig tükrözi az egyes pénzféleségek azon tényleges értékarányát, amely a pénzforgalomban közöttük valóban fennállt.

6. Más török uralom alatti helyi piacokat vizsgálva értelemszerűen előnyben kell részesíteni az ott kimutatható arany- és tallérárfolyamot, a nagykőrösi számadáskönyvekből nyert sorozatokkal szemben.

7. Függetlenül attól, hogy a későbbi kutatások mennyiben hoznak újabb eredményeket a tallér árfolyamára vonatkozóan, az már jelen tanulmány alapján is megállapítható, hogy *a török uralom alatti országrészen a tallér kurzusa másként alakult, mint a királyi Magyarország területén*. Az 1630-as évektől az 1660-as évek végéig a tallér árfolyama közbülső helyet foglalt el az alsó-, illetve felső-magyarországi tallérkurzus között, ugyanis a hódoltság területén kimutatható 160 dénáros tallérárfolyam 10 dénárral magasabb volt az alsó-magyarországi, illetve 20 dénárral alacsonyabb a felső-magyarországi szintnél. Az 1670-es évektől pedig a török fennhatóság alatti területeken szökött legmagasabbra a tallér árfolyama.

8. A számítási pénz is eltérő jellegű, a királyi Magyarországgal ellentétben *a török fennhatóság alatt nem terjedt el a 60 krajcáros rajnai (rénes) forinttal való számítás*.¹⁵⁶ A török kiűzéséig a magyar forint, amelyet 100 dénárral tekintettek egyenlőnek, alapján vezették a számadáskönyveket.

¹⁵⁶ A különböző számítási forintokra nézve: *Kovács Ferenc*: Forint és krajcár. Az érem; 1922. 19—20. *N. Kiss István*: Az ár- és bértörténet 146. *Huszár*: Pénzforgalom... 1171—1172, *Huszár*: CNH. III/1 47.